

Ebû İshâk el-Cûzcânî'nin (ö. 259/873) Basralı Râvilere Yönelik 'Kaderî' İthamının Mezhep Taassubu Bağlamında Değerlendirilmesi

Recep Emin GÜL | <https://orcid.org/0000-0002-0976-650X>

Dr. Öğr. Üyesi | Yazar | emingul08@gmail.com

Balikesir Üniversitesi | <https://ror.org/02tv7db43>

Hadis | Balikesir, Türkiye

Öz

Hadis ilmi içerisinde önemli bir yere sahip olan cerh-ta'dil ilmi râvilerin güvenilirlik durumlarını tespit etme hususunda önemli bir görev üstlenmiştir. İlk zamanlarda cerh-ta'dil faaliyetinin gıybet olarak nitelenmesinin yanı sıra sonraki dönemlerde bir de münekkit âlimlerin subjektif kararları eleştirilir olmuştur. İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren ortaya çıkan fikhî, itikâdî, ictimâî ve siyâsî ayrışmalar beraberinde Ehl-i hadis, Ehl-i rey, Ehl-i sünnet, Mu'tezile, Cehmiyye, Kaderiyye, Müricie gibi birçok farklı mezhebin teşekkülünü getirmiştir. Hadis râvileri ve cerh-ta'dil âlimleri de sahip oldukları görüşler sebebiyle herhangi bir fırkaya intisap etmişler, ileriki aşamada ise müntesibi oldukları mezheplerin etkisinde kalma ihtimalleri nedeniyle eleştirilmişlerdir. Bu sebeple cerh-ta'dil âlimlerinin tüm mezhebî taassuplardan arınmış, objektif ve aşırılıklardan uzak olması gerektiği gibi bazı şartlar aranmıştır. İlk dönem cerh-ta'dil âlimleri arasında yer alan Ebû İshâk el-Cûzcânî de özellikle Kûfeli râvilerin değerlendirmelerinde mezhep taassubunun etkisinde kalmakla ve hatta Nâsibîlikle itham edilmiş, bu nedenle Kûfeli râviler hakkındaki değerlendirmelerinin dikkate alınmaması, diğer kaynaklardan araştırılması gerektiği ifade edilmiştir. Söz konusu iddialar farklı çalışmalara konu olmuş ve söz konusu durumun doğruluğu/yanlışlığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte Cûzcânî'nin en çok eleştirdiği ikinci kesim olan Basralı râviler hakkında ise herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. İşte bu nedenle çalışmada, Ebû İshâk el-Cûzcânî'nin Basralı râvilere yönelik "Kaderî" değerlendirmeleri mezhep taassubu bağlamında ele alınmıştır. Çalışmanın amacı Cûzcânî'ye yönelik söz konusu ithamın Basralı râviler için de geçerli olup olmadığını tespit etmektir. Mezkûr amacı gerçekleştirmek için Cûzcânî'nin *Ahvâlü'r-ricâl* adlı eserinde Kaderî olarak nitelediği Basralı râviler ele alınmış, diğer münekkit âlimlerin râviler hakkındaki görüşleri tespit edilerek Cûzcânî'nin görüşleriyle karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma esnasında Cûzcânî'nin eserinde takip ettiği metot tercih edilmiş ve râviler "Basralı Râviler" ve "Kaderî Râviler" olmak üzere iki başlık altında ele alınmıştır. İlk başlıkta on bir, ikinci başlıkta ise on olmak üzere toplam yirmi bir râvi hakkındaki Kaderîlik ithamı değerlendirilmiştir. Râvi değerlendirmelerine geçmeden önce Cûzcânî ve eseri hakkında kısaca bilgi verilmiş, hadis ilminde Kaderîlik ithamının tarihçesi ve boyutları hakkında bazı bilgiler aktarılmıştır. Çalışma neticesinde Cûzcânî'nin Basralı râviler hakkındaki değerlendirmelerinin büyük oranda diğer münekkit âlimlerin görüşleriyle örtüştüğü; yirmi bir râvi içerisinde sadece iki râvinin değerlendirmesinde Cûzcânî'nin müteşeddit davrandığı tespit edilmiştir. Nitekim Ebû Ubeyde en-Nâcî ve Abdülvâhid b. Zeyd hakkında kaynaklarda herhangi bir Kaderîlik ithamı bulunmamakla birlikte Cûzcânî bu isimleri Kaderî oldukları gerekçesiyle cerh etmiştir. Benzer şekilde Cûzcânî'nin zayıf ve Kaderî olarak nitelediği Abbâd b. Mansûr ve Avf b. Ebî Cemile ise diğer cerh-ta'dil âlimleri tarafından hadis ilminde güvenilir kabul edilmişlerdir. Atâ b. Ebî Meymûne'yi "Kaderîlerin lideri" olarak niteleyen Cûzcânî'nin bu değerlendirmesinde tek kaldığı, diğer cerh-ta'dil âlimlerinin onun Kaderî görüşlerinin az olduğu düşüncesini taşıdıkları da çalışmada ulaşılan sonuçlar arasındadır. Görüldüğü üzere çok az sayıda râvinin değerlendirmesinde Cûzcânî ve diğer cerh-ta'dil âlimlerinin görüşleri uyumazken diğer değerlendirmelerde büyük oranda uyumluluk göstermektedir. Dolayısıyla Cûzcânî'nin râvi değerlendirmelerinde mezhep taassubunun etkisinde kaldığını söylemek mümkün görünmemektedir. Buradan hareketle benzer çalışmaların hakkında mezhep taassubu bulunduğu iddia edilen diğer cerh-ta'dil âlimlerinin değerlendirmeleri için de yapılmasının gerekliliğini ifade etmektedir.

Anahtar Kelimeler

Hadis, Cerh-ta'dil, Ebû İshâk el-Cûzcânî, Basra, Kaderiyye.

Atıf Bilgisi

Gül, Recep Emin. "Ebû İshâk el-Cûzcânî'nin (ö. 259/873) Basralı Râvilere Yönelik 'Kaderî' İthamının Mezhep Taassubu Bağlamında Değerlendirilmesi". *Rize İlahiyat Dergisi* 24 (Ekim 2023), 143-159. <https://doi.org/10.32950/rid.1308689>

Yayın Bilgileri

Türü	Araştırma Makalesi		
Süreç Bilgileri	Geliş Tarihi: 01.06.2023	Kabul Tarihi: 12.10.2023	Yayın Tarihi: 20.10.2023
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körlme		
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.		
Benzerlik Taraması	Yapıldı – iThenticate		
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.		
Etik Bildirim	ilahiyatdergi@erdogan.edu.tr		
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.		
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.		

Dizinlenme Bilgisi

Evaluation of Abu Ishaq al-Juzjani's 'Qadari' Accusation Against Basra Narrators in the Context of Sectarian Fanaticism

Recep Emin GÜL | <https://orcid.org/0000-0002-0976-650X>

Asst. Prof. | Author | emingul08@gmail.com

Balıkesir University | <https://ror.org/02tv7db43>

Hadith | Balıkesir, Türkiye

Abstract

The science of jarh-tadil, which has an important place in the science of hadith, has undertaken an important task in determining the reliability of the narrators. In addition to the characterization of jarh-tadil activity as gossip in the early periods, the subjective decisions of critic scholars were also criticized in the later periods. The differences that emerged from the early periods of Islam in terms of jurisprudence, creed, social and political issues led to the emergence of many different sects such as Ahl al-Hadith, Ahl al-Ra'y, Ahl al-Sunnah, Mu'tazila, Jahmiyya, Qadariyya, and Murjia. Hadith narrators and scholars of Jarh-Ta'dil have adhered to any sect due to their opinions, and later on, they have been criticized for the possibility of being influenced by the sects they belong to. For this reason, some conditions have been sought such that Jarh-Ta'dil scholars should be free from all sectarian fanaticism, be objective and free from excesses. Abu Ishaq al-Juzjani, who is one of the early scholars of Jarh-Ta'dil, was accused of being influenced by the sectarian fanaticism and even being a Nasibi in his evaluations of Kufan narrators. Therefore, it was stated that his evaluations of Kufan narrators should not be taken into account and should be researched from other sources. These allegations have been the subject of various studies, and the accuracy/incorrectness of the situation has been determined. However, there is no study on Basran narrators, which is the second group that Juzjani criticized the most. Therefore, in this study, Juzjani's evaluations of Basran narrators, which he described as "Qadari" were examined in the context of sectarian fanaticism. The aim of the study is to determine whether this accusation against Juzjani is also valid for the Basra narrators. In order to achieve the aforementioned aim, the Basran narrators, whom Juzjani described as "Qadari" in his work *Ahwal al-riical*, were discussed, the opinions of other critic scholars about the narrators were determined and compared with the views of Juzjani. While doing this, the method followed by Juzjani in his work was preferred, and the narrators were examined under two headings: "Basran Narrators" and "Qadari Narrators". The Qadari accusation against twenty-one narrators was evaluated, eleven of them under the first title, and ten under the second title. Before moving on to the evaluations of the narrators, brief information was given about Juzjani and his work, and some information was provided about the history and dimensions of Qadari accusations in the science of Hadith. As a result of the study, it was found that Juzjani's evaluations about the Basran narrators largely overlap with the views of other critic scholars; it has been determined that Juzjani acted excessive in the evaluation of only two of the twenty-one narrators. Although there is no accusation of Qadari accusations in the sources regarding Abu Ubaid al-Naji and Abd al-Wahid ibn Zaid, Juzjani criticized them on the grounds that they were Qadaris. Similarly, Abbad ibn Mansur and Awf ibn Abi Jamila, whom Juzjani described as weak and Qadaris, were considered reliable in the field of hadith by other critics. It has been found in the study that Juzjani was alone in calling Ata ibn Abi Maymunah "the leader of the Qadaris", while other critics believed that he had only a few Qadari views. As can be seen, while Juzjani and other critics' views do not agree on a very small number of narrators' evaluations, there is a great deal of compatibility in other evaluations. Therefore, it does not seem possible to say that Juzjani was influenced by sect fanaticism in his narrator evaluations. Based on this, it is necessary to express the necessity of similar studies for the evaluations of other critics who have sect fanaticism.

Keywords

Hadith, Jarh-tadil, Abu Ishaq al-Juzjani, Basra, Qadariyah.

Citation

Gül, Recep Emin. "Evaluation of Abu Ishaq al-Juzjani's (d. 259/873) 'Qadari' Accusation Against Basra Narrators in the Context of Sectarian Fanaticism". *Rize Theology Journal* 24 (October 2023), 143-159. <https://doi.org/10.32950/rid.1308689>

Publication Information

Type	Research Article		
Process Information	Date of Submission: 01.06.2023	Date of Acceptance: 12.10.2023	Date of Publication: 20.10.2023
Peer-Review	Double anonymized - Two External		
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.		
Plagiarism Checks	Yes - iThenticate		
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.		
Complaints	ilahiyatdergi@erdogan.edu.tr		
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.		
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.		

Abstracting and Indexes

Giriş

Hadisin sonraki nesillere ulaşmasında kilit rol üstlenen senetteki râvilerin güvenilirliklerini ele alan cerh-ta'dîl ilmi âlimlerin yaşadıkları dönem ve sosyokültürel, siyâsî ve politik etkilerden arınmış bir halde gelişmiş değildir. İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren ortaya çıkan fikhî, itikâdî, ictimâî ve siyâsî ayrışmalar beraberinde Ehl-i hadis, Ehl-i rey, Ehl-i sünnet, Mu'tezile, Cehmiyye, Kaderiyye, Mürcie vb. birçok farklı mezhebin teşekkülünü getirmiştir. Hadis râvilerinin ve cerh-ta'dîl âlimlerinin de sahip oldukları görüşler sebebiyle belli bir fırkaya mensubiyetleri dile getirilmiş, ileriki aşamada da hadis râvileri bu sebeplerle eleştirilir olmuştur.

Râvinin hadis ilmindeki konumuna/durumuna karar veren cerh-ta'dîl âlimlerinin tüm mezhebî taassuplardan arınmış, objektif ve aşırılıklardan uzak olması gerektiği gibi bazı şartlar erken dönemlerden itibaren ileri sürülmüştür. Bu minvalde münekkit âlimler mütesâhil, mütevasıt ve müteşeddid olarak üç kategoride değerlendirilmiş, sahip oldukları özelliklere göre yaptıkları değerlendirmelerin kabulü ya da reddi yönünde karar verilmiştir.¹

Münekkit âlimlerin eleştirdikleri önemli noktalardan birisi mezhep taassubu olmuş, taassubun tespit edildiği değerlendirmeler diğer âlimler tarafından ihtiyatla karşılanmış ya da reddedilmiştir.² Râviler hakkında verdiği kararlarda mezhep taassubu etkisinde kaldığı belirtilen âlimlerden birisi de Ebû İshâk el-Cûzcânî'dir (ö. 259/873). Cûzcânî, kısaca Hz. Ali ve Ehl-i Beyt karşıtlığı diyebileceğimiz, Nâsibî, Harûrî veya Hureyzi olmakla itham edilmiş ve mezhep taassubu etkisinde yaptığı değerlendirmelerin reddedilmesi gerektiği belirtilmiştir.³

Cûzcânî râvi değerlendirmelerini yaptığı *Ahvâlu'r-ricâl* adlı eserinde râvileri mensup oldukları belde ve fırkalara göre tasnif etmiş ve Ehl-i sünnet dışında kabul edilen mezheplere mensup olan râvileri zikretmiştir. Bu noktada Cûzcânî'nin en çok Şii eğilimli Kûfeliler'i, daha sonra ise Kaderiyye'ye mensup Basralı râvileri tenkit ettiği görülmektedir.⁴ Cûzcânî'nin Nâsırî olduğu iddiası çerçevesinde Şii eğilimli Kûfeli râvilere yönelik değerlendirmeleri Aydın tarafından değerlendirilmiş olsa da⁵ Basralı Kaderî râvilere yönelik değerlendirmelerini mezhep taassubu bağlamında ele alan herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. İşte bu eksiklik sebebiyle biz de Cûzcânî'nin Basralı Kaderî râvilere yönelik değerlendirmelerini incelemek üzere bu çalışmayı yapmaya karar verdik. Bu çalışma neticesinde Cûzcânî'nin râvi değerlendirme kriterleri ve hükümlerinin geçerliliği konusuna daha bütüncül bakmak mümkün olacaktır.

Çalışmanın amacı Cûzcânî'nin Basralı Kaderî râvilere yönelik yaptığı tenkitlerin mezhep taassubu çerçevesinde olup olmadığını tespit etmektir. Mezkûr amacı gerçekleştirmek üzere Cûzcânî'nin *Ahvâlu'r-ricâl* adlı eserinde "Basralılar" ve "Kaderîler" başlıklarında ele aldığı Basralı Kaderî râviler hakkındaki değerlendirmeler diğer münekkit âlimlerin görüşleriyle karşılaştırılacak ve mezhep taassubunun veya aşırı yorumun mevcudiyeti tespit edilmeye gayret edilecektir.

Çalışmada öncelikle Cûzcânî ve eseri hakkında kısa bilgi verilecek, daha sonra hadis ilminde Kaderîlik ve Kaderî râviler hakkında genel bilgiler aktarılacaktır. Farklı araştırmalara konu olmaları hasebiyle ilgili konularda detaya girilmeyecektir. Çalışmanın ana konusu ise Cûzcânî'nin eserinde izlediği metodun bir sonucu olarak şehir ve mezhep bazlı iki ayrı başlıkta işlenecektir.

1. Ebû İshâk el-Cûzcânî ve Ahvâlu'r-Ricâl Adlı Eseri

Kaynaklardaki adı Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb b. İshâk es-Sa'dî olan Cûzcânî, Horosan bölgesinde yer alan Cûzcân'da dünyaya gelmiş, daha sonra Dimaşk'a yerleşmiştir. İlim öğrenmek için Mekke, Basra, Mısır, Remle gibi dönemin önemli ilim merkezlerine rihleler gerçekleştirmiş ve daha sonra tekrar Dimaşk'a dönmüştür. Hadis aldığı hocaları arasında Abdullah b. Bekr es-Sehmî (ö. 208/824), Yezîd b. Hârûn (ö. 206/821), Ebû Âsım en-Nebîl (ö. 212/828), Haccâc b. Minhâl (ö. 217/832), Affân b. Müslim (ö. 220/835)

¹ Cerh-ta'dîl âlimlerinin sahip olması gereken özellikler için bk. Emin Aşıkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1997), 75.

² Geniş bilgi için bk. Sabri Kızılkaya, *Cerh ve Ta'dilde Mezhep Taassubu* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 1998).

³ İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali, *Tehzîbü't-Tehzîb*, thk. İbrahim ez-Zeybek, Adil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 1/158; a.mlf, *Lisânu'l-Mizân* (Beyrut: Dâiratü'l-Ma'rifi'n-Nizâmiye, Müessesetü'l-Alemî, 1986), 1/16; Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdillâh Alâüddîn, *İknâli Tehzîbi'l-kemâl fi esmâ'ricâl*, thk. Âdil b. Muhammed, Üsâme b. İbrahim (Kahire: el-Fârûku'l-Hadîsiyye, 2001), 1/326; Muhammed Zâhid Kevserî, *Te'nîbü'l-hatîb alâ mâ sâkahû fi Tercemeti Ebî Hanîfe mine'l-ekâzîb* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1981), 168.

⁴ Nevzat Aydın, "Ebû İshâk el-Cûzcânî'nin Kûfe Ehline Yönelik Cerhlerinin Mezhep Taassubu Bağlamında Değerlendirilmesi", *Eskişehir Osmanî Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* IX/2 (2022), 65. Cûzcânî hakkında yapılan bir tez çalışmasında bunun aksine Cûzcânî'nin Basralı Kaderî râvilere insafî davrandığı iddia edilmiştir. Bk. Mohammas Yusuf Mohammas İsmail, *Ebû İshâk el-Cûzcânî ve Ahvâlu'r-Ricâl Adlı Eseri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2012), 43.

⁵ Aydın, "Ebû İshâk el-Cûzcânî'nin Kûfe Ehline Yönelik Cerhlerinin Mezhep Taassubu Bağlamında Değerlendirilmesi", 68-84.

ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855); kendisinden hadis rivayet edenler arasında ise Ebû Zü'r'a (ö. 264/878), Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Ebû Hâtîm (ö. 277/890), Tirmizî (ö. 279/892), Nesâî (v. 303/915), Taberî (ö. 310/922) ve İbn Huzeyme (ö. 311/923) gibi âlimler bulunmaktadır. *Kütüb-i Sitte*'de rivayetleri bulunan Cûzcânî, 259/873 yılında Dımaşk'ta vefat etmiştir.⁶

Nesâî, Dârekutnî (ö. 385/995), İbn Hibbân (ö. 354/965) ve İbn Adî (ö. 365/976) gibi âlimler Cûzcânî'yi "نقمة", "حافظ", "إمام" gibi lafızlarla ta'dîl etmişlerdir.⁷ Zehebî aynı zamanda Cûzcânî'yi müteşeddît münekkitler arasında saymaktadır.⁸ Kaynaklardaki bilgilerden hareketle Cûzcânî'nin güvenilir bir râvi kabul edildiği, münekkit âlimler tarafından cerhe uğramadığı anlaşılmaktadır. Onun eleştirildiği tek nokta ise Hz. Ali ve ehl-i beyte olan olumsuz tutumu ve bunun neticesinde râvi değerlendirmelerinde verdiği bazı kararlar olmuştur. Bu durum Cûzcânî'nin Nâsibî, Harûrî ve Hureyzî gibi mezheplerle anlaşılmasına sebep olmuştur.⁹ Ancak Cûzcânî'nin eserinin muhakkiki Abdülazîm Bestevî¹⁰ ve konuya yönelik müstakil bir araştırma yapan Oktan tarafından Cûzcânî'nin Nâsibî olduğu yönündeki iddiaların insafı olmadığı, Cûzcânî'yi bu şekilde tavsif edenlerin onun zamanına yetişemediği, kendi zamanındaki âlimlerin onu tevsik ettiği ifade edilmiştir.¹¹

Kaynaklarda farklı eserleri zikredilmekle birlikte Cûzcânî'nin günümüze ulaşan en önemli eseri *Ahvâlü'r-Ricâl*'dir. Eser kaynaklarda *el-Cerh ve't-ta'dîl* veya *Kitâbu'd-du'afâ* adlarıyla da anılmaktadır.¹² Eserin, Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî¹³ ve Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî¹⁴ tarafından yapılan tahkiki iki neşri bulunmaktadır. Sâmerrâî tahkikinde 388, Bestevî tahkikinde ise 393 râvi ismi yer almaktadır. Cûzcânî'nin söz konusu eseri hicrî üçüncü asır ricâl konusundaki tartışmalar ve mezhep çatışmaları hakkında bilgi vermesinden dolayı önem arz etmektedir.¹⁵

Cûzcânî yaşadığı dönem itibarıyla cerh-ta'dîl ilminde otorite kabul edilen Ahmed b. Hanbel, Ali b. Medîni (ö. 234/849) ve Yahya b. Ma'în (ö. 233/848) başta olmak üzere Hümejdî (ö. 219/834), Süleyman b. Harb (ö. 224/839), Ebû Kudâme (ö. 241/855) gibi birçok isimden ricâl bilgisi konusunda faydalanmış ve Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797) ve Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) gibi âlimlerden nakilde bulunmuştur.¹⁶ Kendisinden ise Ukaylî (ö. 322/934), İbn Ebî Hâtîm (ö. 327/938), İbn Adî, Hatîb Bağdâdî (ö. 463/1071), Mizzî (ö. 742/1341), Zehebî (ö. 748/1348) ve İbn Hacer (ö. 852/1449) gibi önemli isimler nakilde bulunmuşlardır.¹⁷

Eserini telif amacı olarak kendi dönemine kadarki bid'at sahibi râvileri tespit edip açıklayarak naklettikleri rivayetlerin toplumda yayılmasını engellemek olarak açıklayan Cûzcânî, bununla Allah Rasûlü'nün sünnetini korumayı ve zayıf râvileri

⁶ Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed, *Mizânü'l-İtidâl fi nakidîr-ricâl*, thk. Ali Muhammed Bicavi (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1963), 1/75; Mizzî, Yusuf b. Abdurrahman, *Tehzîbu'l-Kemâl fi Esmâ'i'r-Ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980), 2/248; İbn Hacer, Ahmed b. Ali, *Tehzîbü't-Tehzîb*, thk. İbrahim ez-Zeybek, Adil Mü'rşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 1/158; Mohammad İsmail, *Ebû İshâk el-Cûzcânî ve Ahvâlü'r-Ricâl Adlı Eseri*, 3-25; Nevzat Aydın, "Ebû İshâk el-Cûzcânî'nin 'Ahvâlü'r-Ricâl' Adlı Eserindeki Tenkit Metodu, Cerh-Ta'dil Lafızları ve Delâletleri", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2022), 152; İsmail Lütfi Çakan, "Cûzcânî, Ebû İshâk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 97-98; Abdülalîm Abdülazîm Bestevî, *el-İmâm el-Cûzcânî ve menhecühû fil-cerh ve't-ta'dîl me'a tahkiki kitâbeyhi "eş-Şecera fi Ahvâlü'r-Ricâl" ve "Emârâtü'n-Nübüvve"* (Pakistan: Hadis Akademi, 1990), 9-37.

⁷ İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân, *es-Sikât*, thk. Seyyid Şerefüddîn Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1975), 8/81; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 2/244; Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, 1/75; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/160.

⁸ Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed, *Zikru men yu'temedu kavluhû fil-cerh ve't-ta'dîl*, thk. Abdulfettah Ebû Guddê (Beyrut: Dâru'l-Beşâir, 1990), 184.

⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/158; Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdillâh Alâüddîn, *İkmâlü Tehzîbi'l-kemâl fi esmâ'i'ricâl*, thk. Âdil b. Muhammed, Üsâme b. İbrahim (Kahire: el-Fârûku'l-Hadîsiyye, 2001), 1/326; Muhammed Zâhid Kevserî, *Te'nîbü'l-hatîb alâ mâ sâkahû fi Tercemeti Ebî Hanîfe mine'l-ekâzîb* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-Arabî, 1981), 168. Geniş bilgi için bk. Yusuf Oktan, "Erken Dönem Hadis Münekkitlerinden Ebû İshâk Cûzcânî'nin Nâsibîlikle İtham Edilmesinin Tenkidi", *Trabzon İlahiyat Dergisi (Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi)* VIII/1 (2021), 142.

¹⁰ Bestevî, *el-İmâm el-Cûzcânî*, 59-61.

¹¹ Oktan, "Erken Dönem Hadis Münekkitlerinden Ebû İshâk Cûzcânî'nin Nâsibîlikle İtham Edilmesinin Tenkidi", 154-155. Cûzcânî üzerinde yüksek lisans çalışması yapan Muhammed İsmail ise onun Nâsırî mezhebine meyilli olduğu kanaatindedir. Bk. Mohammad İsmail, *Ebû İshâk el-Cûzcânî ve Ahvâlü'r-Ricâl Adlı Eseri*, 22.

¹² Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed, *Tezkiretü'l-huffâz*, thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Mu'allimî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 1/549; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/182; Çakan, "Cûzcânî, Ebû İshâk", 97; Mohammad İsmail, *Ebû İshâk el-Cûzcânî ve Ahvâlü'r-Ricâl Adlı Eseri*, 23; Bestevî, *el-İmâm el-Cûzcânî*, 35-37; Aydın, "Ebû İshâk el-Cûzcânî'nin 'Ahvâlü'r-Ricâl' Adlı Eserindeki Tenkit Metodu, Cerh-Ta'dil Lafızları ve Delâletleri", 153.

¹³ Cûzcânî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb, *Ahvâlü'r-ricâl*, thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî (Pakistan: Hadis Akademi, 1990). Çalışmamızda bu baskı kullanılacaktır.

¹⁴ Cûzcânî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb, *Ahvâlü'r-ricâl*, thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985).

¹⁵ Aydın, "Ebû İshâk el-Cûzcânî'nin 'Ahvâlü'r-Ricâl' Adlı Eserindeki Tenkit Metodu, Cerh-Ta'dil Lafızları ve Delâletleri", 153.

¹⁶ Mohammad İsmail, *Ebû İshâk el-Cûzcânî ve Ahvâlü'r-Ricâl Adlı Eseri*, 77-84; Aydın, "Ebû İshâk el-Cûzcânî'nin 'Ahvâlü'r-Ricâl' Adlı Eserindeki Tenkit Metodu, Cerh-Ta'dil Lafızları ve Delâletleri", 155.

¹⁷ Mohammad İsmail, *Ebû İshâk el-Cûzcânî ve Ahvâlü'r-Ricâl Adlı Eseri*, 84-99.

insanlara bildirmeyi amaçlamıştır. Söz konusu râvileri Cûzcânî, a) haktan sapmış ve hadisinde yalancı olanlar, b) bid'ati bilinmemekle birlikte hadisinde yalancı olanlar, c) haktan sapmış ancak sözü doğru olanlar ve d) hadisi zayıf olanlar şeklinde dört kategoride değerlendirmiştir. Cûzcânî'ye göre birinci ve ikinci kategorideki râvilerin rivayetleri reddedilir; üçüncü kategorideki râvilerin rivayetleri bid'at sahibi olmayan diğer râvilerinkiyle örtüşüyor ve mezhebini desteklemiyorsa kabul edilir; dördüncü kategoridekilerin rivayetleri ise kendisinden daha kuvvetli tariklerle destekleniyorsa delil olarak kullanılabilir.¹⁸ Cûzcânî eserini fırka ve şehir bazlı olmak üzere ikili bir sistemle oluşturmuştur. Cûzcânî Hâricîlerle başladığı eserinde Sebeyye, Muhtârîyye, Mürcie ve Kaderiyye gibi ehl-i bid'at fırkalarına mensup râvileri değerlendirmiştir. Şehir olarak ise Kûfe, Basra, Medine ve diğer şehirler şeklinde taksim etmiştir. Cûzcânî'nin değerlendirdiği Kaderî râviler "Kaderiyye" başlığı ile "Basralılar" başlıkları altında yoğunlaşmaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere Şîî eğilimli Kûfelilerden sonra Cûzcânî'nin en çok tenkit ettiği grup Basralı Kaderîlerdir.

Cûzcânî râvi değerlendirmelerinde cerh-ta'dîl otoriteleri tarafından kullanılan "غیر ثقہ", "واهي الحديث" ve "كذاب" gibi lafızları kullanmakla birlikte kendisine has bir kavram kullanımı geliştirdiği de söylenebilir. Zira onun özellikle mübtedî râvileri eleştirirken kullandığı "غیر مقنع", "كان غالباً في بدعته مخصصاً بأباطيله", "زاعغ عن الحق" ve "ماثل عن الطريق" gibi lafızlar diğer münekkit âlimlerde rastlanılmayan lafızlardır.¹⁹

2. Hadis İliminde Kaderîlik İthamı

Râvinin cerh edilmesini gerektiren on kusurdan biri olan bid'atü'r-râvi, râvinin akidesine yönelik bir ta'ndır.²⁰ Bid'at sahibi râvinin rivayetinin kabul edilip edilmeyeceği bid'atin küfrü ya da fıskı gerektirip-gerektirmeyeceği, râvinin mezhebinin propagandasını yapıp-yapmaması veya hadis ilmindeki konumuna göre değişmektedir.²¹ Hadis âlimlerinin çoğu bid'atin küfrü ya da fıskı gerektirmediği durumlarda ve râvinin mezhebinin propagandasını yapmaması halinde rivayetlerinin alınabileceğini kabul etmektedir.²² Bid'at sahibi olmak küfrü/fıskı gerektirdiği durumda en ağır cerh sebeplerinden biri olurken durum böyle olmadığında ise hafif cerh kusurlarından biri kabul edilmektedir.²³ Dolayısıyla râvideki bid'atin türü, râvi hakkında verilecek hüküm için oldukça önemlidir.²⁴

Hz. Osman'ın (ö. 35/656) şehadetiyle başlayan, Cemel ve Siffin vakalarıyla devam eden ve Kerbela olayı ile daha da alevlenen İslam toplumundaki fitne hareketleri birçok siyasî ve itikâdî fırkanın neşet etmesine sebep olmuştur. Yaşanan olaylar karşısında takınılan tavır neticesinde hemen her görüş için Kur'ân ve sünnetten deliller aranmış, karşıt görüşler tarafından ise Kur'ân ve sünnete mugayir görüşler tespit edilmiştir. Bunun neticesinde ise birçok grup "bid'at ehli" olarak vasıflandırılmıştır. Ehl-i sünnete göre ise Cehmiyye, Havâric, Mürcie, Şia, Kaderiyye ve Mu'tezile gibi fırkalar Ehl-i bid'at olarak kabul edilmiştir.²⁵

Kaderiyye, her ne kadar "kadere mensup olan, kader taraftarı"²⁶ manasındaki "Kaderî" kelimesinden türemiş olsa da ilk dönemlerden itibaren bu anlamın aksine, sorumluluk doğuran fiillerle ilgili ilahî Kaderî reddedenleri ifade etmek için

¹⁸ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 1990, 11.

¹⁹ Söz konusu lafızların kullanımı hakkında geniş bilgi için bk. Mohammad İsmail, *Ebû İshâk el-Cûzcânî ve Ahvâlü'r-Ricâl Adlı Eseri*, 66-77; Aydın, "Ebû İshâk el-Cûzcânî'nin Kûfe Ehline Yönelik Cerhlerinin Mezhep Taassubu Bağlamında Değerlendirilmesi", 70-72.

²⁰ Bünyamin Erul, "Ta'n", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/558; Nevzat Tartı, *Muhtasar Hadis İlimleri ve Usulü* (Ankara: Otto, 2016), 50-53.

²¹ Süyûtî, Ebû'l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbî'n-Nevevî*, thk. Nazar Muhammed el-Fâryâbî (Riyad: Mektebetü'l-Kevser, 1994), 1/393 vd.; Zebîdî, Şehabeddin Ahmed b. Ahmed b. Abdullatif, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı: Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, çev. Ahmed Naîm, Kâmil Miras (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2019), 1/296.

²² Hatîb Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *el-Kifâye fî 'ilmî'r-rivâye*, thk. Ebû Abdillâh es-Sûrûkî, İbrâhim Hamdî el-Medenî (Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1357), 120 vd.; Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *Ma'rîfetü ulûmî'l-hadîs*, thk. Seyyid Mu'azzam Hüseyin (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1977), 15; İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osmân b. Salâhiddîn Abdurrahmân, *Ulûmü'l-hadîs*, thk. Nûreddîn İtr (Dumaşk: Dâru'l-Fikr, 1986), 114-115.

²³ İbn Hacer, Ahmed b. Ali, *Hedyü's-sârî: Mukaddimetu Fethi'l-bâri şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Dimeşk: Dâru'l-feyhâ, 2000), 549.

²⁴ Bid'at ehli râviden rivayet hususunda geniş bilgi için bk. Yusuf Güneş, *Hadis Usulü Açısından Bid'at Ehli Raviler ve Rivayetlerin Değeri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 1999); Zehra Özdemir, *Hadis Usulünde Ehl-i Bid'at Problemi ve Uygulamadaki Yansımaları* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2007); Halil İbrahim Turhan - Mustafa Taş, "Buhârî'nin Ehl-i Bid'at Râvileri ile İlgili Metodu", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2016), 70-72; Atullah Şahyar, "Bid'at Ehlinden Hadis Rivayeti Kapsamında Mihne Sürecinin Cerh ve Ta'dile Etkisi", *Hîti Üniversitesi (Gazi Üniversitesi) Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* XII/24 (Ocak 2013), 32-36; Mehmet Şakar, "Bidat Ehli Ravinin Rivayetinin Kabulündeki İçtihat Farklılığının Hadis Tenkidine Yansımaları: Abdür-raûf el-Münâvî ve Ebü'l-Feyz Ahmed el-Gumârî Örneği", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXX/2 (2021), 339-345; Muhammed Akdoğan, *Fellâs ve Ricâl İlimindeki Yeri* (İstanbul: İlahiyat Yayınları, 2022), 226-228.

²⁵ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim, *Te'vîlü muhtelifi'l-hadîs*, thk. Muhammed Muhyiddîn el-Esfar (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1999), 47; Yusuf Şevki Yavuz, "Ehl-i Bid'at", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/501; Rahmi Yaran, "Bid'at", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/129.

²⁶ İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, thk. Ahmed Fâris eş-Şidyâk (Beyrut: Dâru Sâdir, ts.), 5/74.

kullanılmıştır.²⁷ Gerek Cemal ve Siffin vakaları gerekse Kerbela olayı olsun ilk dönemlerden itibaren gerçekleşen karışıklıklar karşısında Emevîlerin kader konusunu istismar etmeleri²⁸ neticesinde ilk olarak Suriye'de Ma'bed el-Cühenî (ö. 83/702) ve Gaylan ed-Dımeşkî'nin (ö. 126/743) Kaderî görüşü savundukları belirtilmektedir.²⁹ İleride biyografisini ele alacağımız Ma'bed el-Cühenî aynı zamanda Basra'da kader hakkında konuşan ilk kişi kabul edilmektedir.³⁰ Mu'tezile'nin kurucuları kabul edilen Vasıl b. Ata (ö. 131/748) ve Amr b. Ubeyd'in (ö. 144/761) kadere yönelik görüşlerinden dolayı Kaderiyye ve Mu'tezile bazı âlimler tarafından birlikte anılmış, aynı oldukları savunulmuş; diğer bazıları tarafından ise ayrı fırkalar olarak kabul edilmişlerdir.³¹

Gerek Basra'nın kültürel açıdan zengin oluşu gerekse Emevîlerin son döneminde Kaderîlere yönelik izlenen sert politika sonucu Şam'da bulunan bir grup Kaderînin Basra'ya kaçmasına ve şehre yerleşmesine sebep olması Basra'nın Kaderîlerle anılmasını beraberinde getirmiştir.³² Ali b. el-Medîni'nin (ö. 234/848): "Basra ehlini Kaderîlikten, Kûfe ehlini ise Şîilikten dolayı terk edecek olsaydım kitaplar ortadan kalkardı."³³ sözü de Basra'daki Kaderî râvi yoğunluğunu göstermesi bakımından önemlidir. Öyle ki Kaderî anlayışın hicrî 132 yılından sonra Basra şehri ile sınırlı kaldığı ifade edilmektedir.³⁴

İlk dönemlerden itibaren farklı âlimler Kaderî râvilerin isimlerine eserlerinde yer vermişler, münekkit âlimler ise bu isimlerin güvenilirlik durumları hakkında görüşlerini aktarmışlardır.³⁵ Basralı Kaderî râviler ise Öztürk tarafından kırk beş,³⁶ Maden tarafından ise kırk altı olarak tespit edilmiştir.³⁷ İlk dönemde Kaderî râvilere eserinde yer veren âlimlerden biri de Cûzcânî'dir. O hem "Basralı Râviler" başlığında hem de "Kaderî Râviler" başlığı altında Kaderîlikle itham edilen râvilere yer vermiştir. Aşağıda bu başlıklardaki râviler detaylıca ele alınacaktır.

3. "Basralı Râviler" Başlığında Kaderî Râviler

Cûzcânî'nin bu başlıktaki amacı hadis ilminde güvenilir kabul edilmeyen ve farklı derecelerde cerh edilen Basralı râvileri zikretmektir. Cûzcânî ilgili başlıkta toplam altmış dört Basralı râvinin değerlendirmesine yer vermiştir. Bunlar arasında on bir kişinin ise Kaderî olduğu bilgisi kaynaklarda yer almaktadır. Bu başlıkta söz konusu on bir râvinin cerh-ta'dîl değerlendirmeleri hakkında bilgi verilecek ve Cûzcânî'nin değerlendirmeleriyle karşılaştırılacaktır.

3.1. Eyyûb b. Hût (ö. ?)

Cûzcânî Eyyûb'ü "متروك" lafzıyla cerh etmiş, Kaderî olduğuna yönelik herhangi bir ifade kullanmamıştır.³⁸ Buhârî onun, İbnü'l-Mübârek tarafından terkedildiğini söylemekle yetinmiş;³⁹ Nesâî "متروك الحديث" olarak nitelemiş;⁴⁰ Ukaylî, onun hakkında "لا يكتب حديثه" gibi lafızların kullanıldığını belirtmiş;⁴¹ İbn Ebî Hâtim hadis uyduranlardan olmadığını, çokça hata yaptığını ve yanıltıldığını aktarmış;⁴² İbn Hibbân meşhur muhaddislerden münker rivayetler naklettiğini belirtmiş;⁴³ Dârekutnî "متروك";⁴⁴ Ebû Nuaym el-İsfahânî ise "لا يكتب حديثه" lafzıyla Eyyûb'ü cerh etmiştir.⁴⁵

²⁷ Bağdâdî, Abdülkâhir b. Tâhir, *el-Fark beynel-fırak* (Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1977), 93; Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerîm, *el-Milel ve'n-nihal*, thk. Muhammed Seyyid Kılânî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1967), 1/43; İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyü's-sârî*, 646; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 217; İlyas Üzümlü, "Kaderiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/64.

²⁸ Talat Koçyigit, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 61; Osman Aydın, "Kaderî Anlayışın İlk Tezahürleri", *İslâmî Araştırmalar (Dergi) XVI/2* (2003), 251.

²⁹ Bağdâdî, *el-Fark beynel-fırak*, 93.

³⁰ Buhârî, Muhammed b. İsmail, *et-Târihü'l-Kebîr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1986), 7/399; Müslim, Müslim b. Haccâc, *el-Müsnedü's-Sahîh* (Kâhire: Mektebetü'r-Rihâb, 2008), "İman", 1; Üzümlü, "Kaderiyye", 24/64.

³¹ Üzümlü, "Kaderiyye", 24/65; Aydın, "Kaderî Anlayışın İlk Tezahürleri", 250.

³² Üzümlü, "Kaderiyye", 24/64-65; Aydın, "Kaderî Anlayışın İlk Tezahürleri", 259; Ömer Faruk Maden, *Hicrî II. Asır Ehl-i Hadîs Halkaları (Basra Örneği)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2018), 31.

³³ Hatîb Bağdâdî, *el-Kifâye*, 129.

³⁴ Aydın, "Kaderî Anlayışın İlk Tezahürleri", 259.

³⁵ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim, *Me'ârif*, thk. Servet Ukkâşe (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 625; İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyü's-sârî*, 647-648.

³⁶ Mustafa Öztürk, "Kaderî Olmakla İtham Edilen Hadis Râvileri", *Hitit Üniversitesi (Gazi Üniversitesi) Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi XII/23* (Ocak 2013), 104.

³⁷ Maden, *Hicrî II. Asır Ehl-i Hadîs Halkaları (Basra Örneği)*, 32.

³⁸ Cûzcânî, *Ahvâlür-ricâl*, 1990, 163.

³⁹ Buhârî, *et-Târihü'l-kebir*, 1/414.

⁴⁰ Nesâî, Ahmed b. Şuayb, *Kitâbu'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*, thk. Bûrân ed-Danâvî, Kemal Yusuf el-Hût (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübü's-Sekâfiyye, 1985), 102.

⁴¹ Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr, *ed-Du'afâ'ü'l-kebir*, thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1984), 1/110.

⁴² İbn Ebî Hâtim, Abdurrahman b. Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1952), 2/246.

⁴³ İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ' ve'l-metrûkîn*, thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1992), 1/166.

⁴⁴ Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, thk. Muvaffak b. Abdillâh b. Abdilkâdir (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1984), 150.

⁴⁵ Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh, *ed-Du'afâ*, thk. Faruk Hammâde (Dâru's-Sekâfe, 1984), 62.

Eyyûb'un Kaderî olduğuna yönelik ilk itham ise İbn Adî'nin eserinde karşımıza çıkmaktadır. İbn Adî, Eyyûb hakkındaki cerh ifadelerinden sonra Amr b. Ali el-Fellâs'tan (ö. 249/864) onun Kaderî görüşlere sahip olduğu bilgisini aktarmaktadır.⁴⁶ İbn Hacer ise aynı bilgiyi Zekeriyâ b. Yayhâ es-Sâcî'ye (ö. 307/920) dayandırmaktadır.⁴⁷ Anlaşıldığı kadarıyla İbn Adî'nin bilgi kaynağı Fellâs daha erken dönemde yaşamış ve Cûzcânî ile de muasırdır. Buradan hareketle Cûzcânî'nin de aynı bilgiye sahip olduğu ihtimali akla gelmektedir. Ancak diğer münekkit âlimlerden böyle bir eleştirinin gelmemesi, Cûzcânî'nin eserinde bu bilgiye yer vermeme sebebi olarak görülebilir. Nitekim Buhârî, Nesâî ve Ebû Hâtim gibi önemli münekkitler Eyyûb'un Kaderî olduğuna yönelik herhangi bir bilgi aktarmamışlardır. Netice itibarıyla Cûzcânî'nin Eyyûb'u Kaderî olduğu yönündeki itham sebebiyle değil; hakkındaki diğer cerh ifadeleri sebebiyle eserine aldığını söylemek daha doğru olacaktır.

3.2. Ebû Cüzeyy Nasr b. Tarîf (ö. ?)

Cûzcânî Ebû Cüzeyy'i sadece "ذاهب" lafzıyla cerh etmiş, hakkında başka bir ifade kullanmamıştır.⁴⁸ Yahyâ b. Ma'în "ليس بشئ";⁴⁹ Buhârî, "ذاهب, سكتوا عنه";⁵⁰ ifadelerini kullanırken İbn Ebî Hâtim, Ahmed b. Hanbel'den hadislerinin yazılamayacağı görüşünü aktarmıştır.⁵¹ Nesâî "متروك الحديث"⁵² İbn Adî onun hakkındaki cerh lafızlarını aktarmakla birlikte aslında Basra ehlinin en hafız râvilerinden olduğunu ancak hastalığı nedeniyle ihtilata uğradığı ve bu nedenle güvenilirliğini kaybettiğini, daha sonra ise tekrar düzeldiğini belirtmektedir.⁵³ İbn Hibbân da söz konusu hastalığına değinmiş, aynı zamanda güvenilir râvilerden onlara ait olmayan hadisler aktardığını ve hadisleriyle ihticâc edilemeyeceğini ifade etmiştir.⁵⁴

Ebû Cüzeyy'in Kaderî olduğuna yönelik en erken itham Ukaylî'nin *Duafâ*'sında yer almaktadır. Ukaylî, İbnü'l-Mübârek'ten Ebû Cüzeyy'in Kaderî olduğu ve güvenilir olmadığı bilgisini aktarmaktadır.⁵⁵ İbnü'l-Mübârek'ten aynı bilgiyi İbn Hacer ve Zehebî de aktarmaktadır.⁵⁶ Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Ukaylî'den önceki âlimlerin Ebû Cüzeyy'in Kaderî olduğuna yönelik herhangi bir bilgi aktarmadıkları, mütekaddimun cerh-ta'dîl âlimleri arasında Ukaylî'nin tek kaldığı anlaşılmaktadır. Elde edilen bilgilerden hareketle Cûzcânî'nin Ebû Cüzeyy'i Kaderî olduğu için değil; hakkındaki diğer cerh ifadeleri nedeniyle eserine aldığını söyleyebiliriz.

3.3. Osman b. Miksem el-Bürrî (ö. 163/779)

Cûzcânî Osman el-Bürrî'yi "كذاب" lafzıyla cerh etmiş, kendisinden gelen ve reddedilen iki rivayete de yer vermiş; ancak Kaderî olduğuna yönelik bir bilgi aktarmamıştır.⁵⁷ Yahyâ b. Ma'în Osman'ın hadis uydurduğunu ifade etmiş,⁵⁸ Nesâî ise "متروك الحديث" lafzıyla cerh etmiştir.⁵⁹ İbn Ebî Hâtim Osman el-Bürrî hakkında "كذاب, متروك الحديث" lafızlarını aktarmakta ve Ahmed b. Hanbel'den onun hadislerinin münker, görüşlerinin ise kötü olduğu; Fellâs'tan ise sadûk olmakla birlikte çokça hata yaptığı ve bid'at sahibi olduğu bilgisini aktarmaktadır.⁶⁰ Burada Ahmed b. Hanbel'in "رأي سوء" lafzından; Fellâs'ın da "صاحب بدعة" lafzından kastının Kaderîlik olduğu akla gelmektedir. Ukaylî de Osman el-Bürrî'nin mizanı reddettiğine yönelik bilgileri verdikten sonra Affân'dan ve İbnü'l-Mübârek'ten Kaderî olduğu görüşünü de aktarır.⁶¹ İbn Adî⁶² ve İbn Hacer de benzer bilgileri aktarmaktadır.⁶³

⁴⁶ İbn Adî, Abdullah b. Adî, *el-Kâmil fî Du'afâ'ir-Ricâl*, thk. Yahya Muhtar Çazâvî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1988), 1/341.

⁴⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/352; İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali, *Lisânu'l-Mizân* (Beyrut: Dâiratü'l-Ma'rifi'n-Nizâmiye, Müessesetü'l-Alemî, 1986), 1/479.

⁴⁸ Cûzcânî, *Ahvâlür-ricâl*, 1990, 164.

⁴⁹ İbn Ma'în, Ebû Zekeriyâ Yahyâ, *Târihu İbn Ma'în*, thk. Ahmed Muhammed Nürseyf (Mekke: İhyâü't-Türâsi'l-İslâmî, 1979), 4/128, 144.

⁵⁰ Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, 8/105.

⁵¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/467.

⁵² Nesâî, *Du'afâ*, 242.

⁵³ İbn Adî, *Kâmil*, 7/30-34.

⁵⁴ İbn Hibbân, *Mecrâhîn*, 3/52.

⁵⁵ Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebir*, 4/296.

⁵⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânu'l-Mizân*, 6/153; Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, 4/251.

⁵⁷ Cûzcânî, *Ahvâlür-ricâl*, 1990, 166-168.

⁵⁸ İbn Ma'în, *Târih*, 2/396.

⁵⁹ Nesâî, *Du'afâ*, 215.

⁶⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/168.

⁶¹ Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebir*, 3/217-219.

⁶² İbn Adî, *Kâmil*, 5/155-158.

⁶³ İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânu'l-Mizân*, 4/155-156; Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, 3/57; Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Hüseyin el-Esed (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 7/32.

Hakkındaki bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Osman el-Bürrî hakkındaki Kaderî ithamları aslında ilk dönemlerden itibaren değerlendirilmelere yansımıştır. Ancak Cûzcânî eserinde bu ithamlara değinmeden doğrudan onun hadis uydurduğu ve “kذاب” olduğu üzerinde durmuştur.

3.4. Amr b. Ubeyd (ö. 144/761)

Cûzcânî “غير ثقة ضال” lafızlarıyla cerh etmiştir.⁶⁴ Cûzcânî Amr'ı ikinci defa Kaderî râviler başlığında ele almaktadır. Biz de râvi hakkındaki değerlendirmeleri ilgili başlıkta aktaracağız.

3.5. Abdullah b. Ca'fer b. Necîh (ö. 178/794)

Ali b. el-Medîni'nin babasıdır. Cûzcânî onu “واهي الحديث” ve “مائل عن الطريق (hak yoldan ayrılmış)” olarak nitelendirmiştir.⁶⁵ Buhârî, Yahya b. Ma'în'den “hakkında konuşulduğu” bilgisini aktarmıştır.⁶⁶ İbn Ebî Hâtim ise onun hakkında kullanılan “ليس بشئ”, “يكتب حديثه ولا يحتج به, يحدث عن الثقات بالمناكير, ضعيف الحديث, منكر الحديث جدا” cerh ifadelerini aktarmış; ancak bid'atiyle ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir.⁶⁷ Nesâî, onu “متروك الحديث” lafzıyla cerh etmiş;⁶⁸ İbn Hibbân zayıf olduğunu ve münker rivayetler naklettiğini aktarmış;⁶⁹ Ukaylî de benzer görüşleri aktarmakla yetinmiştir.⁷⁰ İbn Hacer ve Zehebî de bid'at ehli olduğuna değinmeden Abdullah hakkında kısa bilgiler vermektedir.⁷¹ Görüldüğü üzere Cûzcânî dışındaki diğer âlimler Abdullah'ın mezhebi hakkında herhangi bir görüş bildirmeyen sadece Cûzcânî bu bilgiyi vermektedir. Bununla birlikte Mizzî de eserinde Cûzcânî'nin bu görüşünü aktarmaktadır.⁷²

Cûzcânî'nin “hak yoldan ayrılmış” şeklindeki ithamının râvinin itikadına yönelik bir eleştiri olduğu anlaşılmaktadır.⁷³ Nitekim onun “مائل عن الطريق” lafzını bid'at sahibi râviler için kullandığı görülmektedir.⁷⁴ Ancak Cûzcânî'nin bu bilgiyi nereden aldığı bilinmemekle birlikte Abdullah'ı hem zayıf olduğu hem de bid'ati sebebiyle cerh ettiğini söylemek doğru olacaktır.

3.6. Abbâd b. Suheyb (ö. 212/827)

Cûzcânî “كان غالبا في بدعته مخلصا بأبائيه” ifadeleriyle Abbâd'ın bid'atinin ileri derecede ve kendisinin bâtil rivayetleri konusunda mücadeleci olduğunu belirtmiştir.⁷⁵ Cûzcânî'nin bid'atten kastı ise Abbâd'ın Kaderî görüşleridir. Nitekim diğer bazı âlimler de onun Kaderî görüşlere sahip olduğu ve bu hususta ileri gittiği şeklindeki ifadeleriyle Abbâd'ı cerh etmişlerdir. Yahyâ b. Ma'în onun Kaderî olduğunu ve hadislerinin yazılamayacağını ifade etmektedir.⁷⁶ İbn Hibbân ise Abbâd'ı Kaderî olmakla birlikte görüşüne davet eden bir propagandacı olarak nitelemekte ve meşhur muhaddislerden münker rivayetler naklettiğini ifade etmektedir.⁷⁷ İbn Ebî Hâtim de Ahmed b. Hanbel'den onun Kaderî görüşlere sahip olduğu bilgisini; hakkında “ضعيف الحديث منكر حديثه” lafızlarının kullanıldığını aktarmaktadır.⁷⁸ Nesâî onu “متروك الحديث” lafzıyla cerh ederken⁷⁹ Ukaylî ve İbn Adî de önceki âlimlerin görüşleriyle birlikte Abbâd'ın Kaderî olduğunu da aktarır.⁸⁰ Zehebî ise *Muğni'*de önce onun yalancılıkla itham edildiğini, sonrasında ise Ebû Dâvûd'un onun hakkında “صدوق قديري” ifadesini kullandığını aktarmaktadır.⁸¹ Münekkit âlimlerin

⁶⁴ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 1990, 182.

⁶⁵ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 1990, 186.

⁶⁶ Buhârî, *et-Târihü'l-kebîr*, 5/62.

⁶⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/22-23.

⁶⁸ Nesâî, *Du'afâ*, 1/200.

⁶⁹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/14-15.

⁷⁰ Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*, 2/239-240.

⁷¹ İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali, *Takrîbü't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme (Halep: Dâru'r-Reşîd, 1991), 1/298; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânu'l-Mizân*, 7/259; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/330.

⁷² Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 14/383.

⁷³ Nitekim Cûzcânî Râfîzî ve Şîfî olmakla itham edilen Ali b. Zeyd b. Cüd'ân'ı (ö. 131/748) da aynı lafızlarla cerh etmektedir. Dolayısıyla onun bu lafzı bid'at sahibi râviler için kullandığı anlaşılmaktadır. Benzer bir örnek için bk. Aydın, “Ebû İshâk el-Cûzcânî'nin 'Ahvâlü'r-Ricâl' Adlı Eserindeki Tenkit Metodu, Cerh-Ta'dil Lafızları ve Delâletleri”, 161.

⁷⁴ Aydın, “Ebû İshâk el-Cûzcânî'nin 'Ahvâlü'r-Ricâl' Adlı Eserindeki Tenkit Metodu, Cerh-Ta'dil Lafızları ve Delâletleri”, 163.

⁷⁵ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 1990, 188.

⁷⁶ İbn Ma'în, *Târih*, 4/139.

⁷⁷ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/164.

⁷⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/81-82.

⁷⁹ Nesâî, *Du'afâ*, 1/214.

⁸⁰ Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*, 3/144; İbn Adî, *Kâmil*, 4/346.

⁸¹ Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed, *el-Muğni fi'd-Du'afâ*, thk. Nurettin İtr (Katar: İdâretü İhyâi't-Türâs, 2009), 1/326.

değerlendirmelerinden anlaşılacağı üzere Abbâd hem hadis rivayeti bakımından zayıf kabul edilmekte hem de mezhebi nedeniyle eleştirilmektedir. Cûzcânî'nin de her iki sebeple onu cerh ettiğini söyleyebiliriz.

3.7. Ebû Ubeyde en-Nâcî (ö. ?)

Cûzcânî, onun Basralılar'ın görüşüne sahip olduğunu ifade etmiş,⁸² İbn Hacer de bu görüşün Kaderîlik olduğunu belirtmiştir.⁸³ Diğer âlimler onun zühd hayatı yaşadığını, hadis rivayetinde iyi olmadığını ve "متروك" olduğunu ifade etseler de mezhebi noktasında herhangi bir açıklama yapmamışlardır.⁸⁴ Görüldüğü üzere Ebû Ubeyde'yi Kaderî olmakla itham eden tek kişi Cûzcânî'dir. Ancak onun bu bilgiyi kimden aldığı bilinmemektedir. Ebû Ubeyde hakkındaki cerh ifadelerinin ağır olmaması nedeniyle Cûzcânî'nin onu cerh etmesinde hadis ilmindeki konumuyla birlikte bid'atine yönelik bilgisinin de etkili olduğu anlaşılmaktadır.

3.8. Abbâd b. Mansûr (ö. 152/769)

Cûzcânî Basra kadılığı yapan Abbâd'ın Kaderî görüşüne sahip olması nedeniyle eleştirildiğini ifade etmiş, onu "سوء الحفظ" olarak nitelemiş ve ömrünün sonuna doğru hafızasının zayıfladığını söylemiştir.⁸⁵ Yahya b. Sa'îd el-Kattân ise Abb'ad'ı "ثقة" olarak nitelemiş ve Kaderî olmasının rivayetlerini terk etmeyi gerektirmediğini belirtmiştir. İbn Ma'în de "ليس بشئ" lafzıyla cerh etmiş ve Kaderî olduğunu belirtmiştir.⁸⁶ Ahmed b. Hanbel de hadislerinin münker; kendisinin Kaderî ve müdellis olduğunu beyan etmiştir. Ebû Hâtim ise onu "يكتب حديثه ضعيف الحديث" şeklinde nitelemiştir.⁸⁷ İbn Hibbân da dâî bir Kaderî olduğunu ifade etmiştir.⁸⁸ İbn Hacer ve diğer bazı âlimler de benzer şekilde Abbâd'ı "صدوق" olarak nitelemiş ve Kaderî olduğunu, tedlis yaptığını ve ömrünün sonunda ihtilata uğradığını belirtmiştir.⁸⁹ İclî de onu "لا بأس به" lafzıyla nitelemiş ve hadislerinin yazılabileceğini ifade etmiştir.⁹⁰ Abbâd hakkındaki değerlendirmelerden hareketle Cûzcânî'nin de diğer âlimlerle aynı görüşte olduğu, Abbâd'ın hadis ilmindeki konumu nedeniyle onu cerh ettiği anlaşılmaktadır. Ancak Abbâd hakkındaki ta'dîl ifadeleri de dikkate alındığında Cûzcânî'nin onu "Kaderî olmakla birlikte hadisi yazılabilecekler" kategorisinde değerlendirilmesi gerektiğini söylemek doğru olacaktır. Zira Cûzcânî güvenilir olduğu halde Kaderîlikle itham edilen râviler için ayrı bir başlık açmış ve o isimleri ilgili başlıkta zikretmiştir.

3.9. Avf b. Ebî Cemîle el-A'râbî (ö. 146/763)

Cûzcânî Avf'ın Basra ve Kûfe mezhepleri yani Kaderiyye ve Şia arasında gidip geldiğini belirtmekle yetinmiştir.⁹¹ Ahmed b. Hanbel ve Ebû Hâtim "صالح الحديث، ثقة";⁹² İbn Ma'în "ثقة";⁹³ Nesâî "ثقة، ثبت"⁹⁴ şeklinde ta'dîl etmişlerdir. İbn Hibbân da *Sikât*'ında zikrederek güvenilir bir râvi olduğunu ifade etmiştir.⁹⁵ İbnü'l-Mübârek ise Avf'ın hem Kaderiyye hem de Şiî görüşüne meyli olduğunu ifade etmiştir.⁹⁶ Ancak onun Şiî eğilimli olduğu görüşü İbn Sa'd gibi erken dönem âlimlerin belirttiklerine göre daha kuvvetli görülmektedir.⁹⁷ İbn Hacer de "ثقة" olduğunu belirtmekle birlikte aynı duruma işaret etmiştir.⁹⁸ Burada Cûzcânî'nin olumlu görüşleri görmezden gelerek sadece ta'n ifadelerini dikkate aldığı ve yanlı davrandığı söylenebilir. Diğer âlimlerin görüşlerinden anlaşılacağı üzere Avf'ın "Kaderî olmakla birlikte hadisi yazılabilecekler" kategorisinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

⁸² Cûzcânî, *Ahvâlür-ricâl*, 1990, 189.

⁸³ İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, 2/47.

⁸⁴ İbn Ma'în, *Târîh*, 2/61; Buhârî, *et-Târîhü'l-kebîr*, 2/87; Nesâî, *Du'afâ*, 25; Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*, 1/53; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/382; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/196; Zehebî, *Mîzânü'l-îtidâl*, 1/343.

⁸⁵ Cûzcânî, *Ahvâlür-ricâl*, 1990, 190.

⁸⁶ İbn Ma'în, *Târîh*, 2/293.

⁸⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/86.

⁸⁸ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/165; Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*, 3/134.

⁸⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 7/105; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/105; Zehebî, *Mîzânü'l-îtidâl*, 2/376.

⁹⁰ İclî, Ahmed b. Abdillâh, *Ma'rîfetü's-sikât min ricâli ehli'l-ilm ve'l-hadis ve mine'd-du'afâ ve zikri mezâhibihim ve ahbârihim*, thk. Abdülalim Abdülazim el-Bustî (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1985), 2/18.

⁹¹ Cûzcânî, *Ahvâlür-ricâl*, 1990, 193.

⁹² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/15.

⁹³ İbn Ma'în, *Târîh*, 2/460.

⁹⁴ Mizî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 22/440.

⁹⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/296.

⁹⁶ Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*, 3/429.

⁹⁷ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2001), 7/258.

⁹⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 8/166; Zehebî, *Mîzânü'l-îtidâl*, 3/305.

3.10. Abdülvâhid b. Zeyd (ö. 150/767'den sonra)

Cûzcânî Abdülvâhid'in Basra'nın kissacılarından olup mezhebinin kötü olduğunu belirtmiş ve "ليس من معادن الصدق" ifadesiyle de güvenilir olmadığını söylemiştir.⁹⁹ Onun "mezhebinin kötü" ibaresinden kastı Abdülvâhid'in Kaderî görüşüne sahip olmasıdır. Abdülvâhid'i İbn Ma'în "ليس حديثه بشيء" "ضعيف الحديث" lafızlarıyla cerh ederken¹⁰⁰ Buhârî terk edildiğini belirtmiş;¹⁰¹ Nesâî "متروك"¹⁰² Ebü Hâtim ise "ليس بالقوى في الحديث ضعيف بمرّة"¹⁰³ olarak nitelemiştir.¹⁰³ İbn Hibbân onu hem *Sikât*'ında¹⁰⁴ hem de *Mecrâhîn*'de¹⁰⁵ zikretmiştir. İbn Hacer de âlimlerin onun hakkındaki görüşlerini aktarmakta mezhebi hakkında herhangi bir bilgi sunmamaktadır.¹⁰⁶ Sadece Zehebî *Siyer*'de Abdülvâhid'in Kaderî olduğuna yönelik iddiaların bulunduğunu ancak bunun gerçeği yansıtmadığını belirtmektedir.¹⁰⁷ İbn Hacer de Buhârî'den onun Kaderîlikle itham edildiğini aktarmaktadır.¹⁰⁸ Görüldüğü üzere kaynaklarda Abdülvâhid'in Kaderiyye'ye mensubiyetini belirten net bir ifade bulunmamaktadır. Cûzcânî'den önceki kaynaklarda Abdülvâhid'in mezhebine yönelik bilgi yer almadığından Zehebî'nin de bu bilgiyi Cûzcânî'den aldığını ancak diğer bilgilerden hareketle yanlışlığını ifade ettiğini söyleyebiliriz.

3.11. Mübârek b. Fedâle (ö. 166/782)

Cûzcânî Mübârek'in hadislerinin zayıf kabul edildiğini ve güvenilir râvilerden olmadığını ifade etmiştir.¹⁰⁹ Ancak İbn Ma'în "ثقة" lafzını kullanmakla birlikte onun Kaderî olduğunu belirtmiştir.¹¹⁰ Fellâs onu "ثقة" lafzıyla ta'dil etmiş; Ahmed b. Hanbel ve Ebû Zür'a tedlis yaptığını belirtmiş;¹¹¹ İbn Hibbân Mübârek'i *Sikât*'ında zikretmiş ve bazen hata yaptığını ifade etmiş;¹¹² Nesâî de onu zayıf kabul etmiştir.¹¹³ Zehebî *Siyer*'de diğer âlimlerin görüşlerini aktarmakla birlikte Mübârek'i "حسن الحديث" olarak nitelemiştir.¹¹⁴ İbn Hacer ise "sadûk" lafzını kullanmakla birlikte müdellis olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁵ Görüldüğü üzere Mübârek'i Kaderîlikle itham eden sadece Yahya b. Ma'în'dir. Diğer münekkit âlimlerin Mübârek hakkında söylediklerine bakıldığında onun mezhebinden ziyade hadis ilmindeki konumu nedeniyle cerh edildiğini söylemek daha doğru olacaktır. Cûzcânî de Mübârek'in mezhebiyle alakalı bir değerlendirme yapmamakla onu, hadis ilmindeki yetersizliği nedeniyle eleştirdiğini göstermiş olmaktadır.

4. "Güvenilir Kaderî Râviler" Başlığı Altında Basralılar

Cûzcânî'nin bu başlıktaki amacı hadis ilminde güvenilir kabul edilmekle birlikte Kaderî olduğuna yönelik ithamların bulunduğu râvileri aktarmaktır. Cûzcânî ilgili başlıkta Kaderî görüşüne sahip olmakla itham edilen ancak yalancılıkla suçlanmayan toplam yirmi dört râviye yönelik değerlendirmelerini yapmaktadır. İsmi zikredilenler arasında on râvinin Basralı olduğu görülmektedir. Bu başlıkta söz konusu râvilerin cerh-ta'dil literatüründeki durumları incelenecektir.

4.1. Katâde b. Diâme (ö. 117/735)

Cûzcânî Katâde hakkında herhangi bir yorum yapmamıştır.¹¹⁶ Katâde tâbiûn döneminin önemli tefsir âlimlerinden birisidir.¹¹⁷ İbn Hibbân Kur'ân ve fıkıh ilimlerinde âlim ve zamanının hafızı olduğunu; ancak tedlis yaptığını belirtmiştir.¹¹⁸ iclî de tâbiûn

⁹⁹ Cûzcânî, *Ahvâlî'r-ricâl*, 1990, 197.

¹⁰⁰ İbn Ma'în, *Târîh*, 2/377.

¹⁰¹ Buhârî, *et-Târîhü'l-kebîr*, 6/62.

¹⁰² Nesâî, *Du'afâ*, 1/69.

¹⁰³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 6/20.

¹⁰⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/124.

¹⁰⁵ İbn Hibbân, *Mecrâhîn*, 2/154.

¹⁰⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, 4/80.

¹⁰⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/179.

¹⁰⁸ İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali, *Ta'cîlü'l-menfa'a bi-zevâ'idü ricâlî'l-e'immeti'l-erba'a*, thk. İkrâmullah İmdâdulhak (Beirut: Dâru'l-Beşâir, 1996), 1/830.

¹⁰⁹ Cûzcânî, *Ahvâlî'r-ricâl*, 1990, 209-210.

¹¹⁰ İbn Ma'în, *Târîh*, 2/548; İbn Adî, *Kâmil*, 6/319; Zehebî, *Mîzânü'l-ittidâl*, 3/431.

¹¹¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 8/338-339.

¹¹² İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/501.

¹¹³ Nesâî, *Du'afâ*, 1/99.

¹¹⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/281-284.

¹¹⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 10/27.

¹¹⁶ Cûzcânî, *Ahvâlî'r-ricâl*, 1990, 310.

¹¹⁷ Geniş bilgi için bk. Abdülhamit Birışık, "Katâde b. Diâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/22-23.

¹¹⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/322. Katâde'nin tedlisleri hakkında geniş bilgi için bk. Ali Çelik, "Tedlis Yapmakla İtham Edilen Basralı Râviler", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat*

olduğunu belirtip onu “ثقة” lafzıyla ta'dîl etmiş ve Kaderîlikle itham edildiğini; ancak dâî olmadığını ve kader hakkında konuşmadığını ifade etmiştir.¹¹⁹ Mizzî ve İbn Hacer Katâde hakkında âlimlerin görüşlerini ve Kaderîlikle itham edildiğini bilgisini aktarmış, hadis ilminde güvenilir olduğuna dikkat çekmiştir.¹²⁰ Zehebî *Siyer*'de semasının sabit ve kendisinin hüccet olduğuna dair icma bulunduğunu, tedlis yaptığını ve Kaderî görüşüne sahip olduğunu belirtmiştir.¹²¹ Görüldüğü üzere her ne kadar Katâde hakkında Kaderîlik ithamı bulunsa da münekkît âlimler kendisini hadis ilminde güvenilir kabul etmişlerdir. Cûzcânî de genel kanaatin dışına çıkmamış ve Katâde'yi ilgili başlık altında zikretmiştir.

4.2. Ma'bed el-Cühenî (ö. 83/702)

Cûzcânî Ma'bed'in Kaderîlerin lideri olduğunu belirtmiş, hakkında bir cerh ifadesi kullanmamıştır.¹²² Buhârî, Ma'bed hakkında herhangi bir cerh ifadesi kullanmaksızın onun Basra'da Kaderî görüşü ilk dile getiren kişi olduğunu ifade etmiştir.¹²³ İbn Ma'în onu tevsîk ederken Evzâ'î ve Ebû Hâtîm hakkında – “صدوق” lafzını kullanmakla birlikte- Kaderî görüşü ilk dile getirenin Ma'bed olduğunu ifade etmişlerdir.¹²⁴ İclî de “ثقة” olduğunu ve yalancılıkla itham edilmediğini ifade etmiştir.¹²⁵ Zehebî onu “صدوق” olarak nitelemekle birlikte Kaderî görüşü ilk dile getiren olarak kötü bir sünneti başlattığını ifade etmiştir.¹²⁶ İbn Hacer de benzer şekilde onun hakkında “صدوق” hükmünü vermiş ve Basra'da Kaderî görüşü ilk dile getiren kişi olduğunu ifade etmiştir.¹²⁷ Ma'bed'in de Katâde gibi hadis ilminde güvenilir kabul edildiği ve mezhebinin onun hakkındaki yorumları etkilemediği görülmektedir. Cûzcânî de Ma'bed hakkında diğer cerh-ta'dîl âlimlerinin görüşleriyle aynı doğrultuda değerlendirme yapmıştır.

4.3. İbn Ebî Arûbe (ö. 156/773)

Cûzcânî, İbn Ebî Arûbe hakkında herhangi bir yorum yapmamıştır.¹²⁸ İbn Ebî Arûbe hadisleri ilk defa konularına göre tasnif eden musannif olarak bilinmesi hasebiyle hadis ilminde önemli bir konuma sahiptir. Aynı zamanda Basra'da döneminin hadiste en büyük hâfızı sayılan İbn Ebî Arûbe aralarında Şu'be b. Haccâc, Süfyân es-Sevrî, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Yezîd b. Hârûn gibi muhaddislerin bulunduğu pek çok kişiye hocalık yapmıştır.¹²⁹ İbn Hibbân ömrünün son beş yılında ihtilata uğradığını, bundan önceki rivayetlerinin kabul edilebileceğini belirtmiş;¹³⁰ İclî ise “ثقة” lafzıyla onu ta'dîl etmiş, Kaderî görüşüne sahip olmakla birlikte dâî olmadığını ifade etmiştir.¹³¹ İbn Ebî Arûbe'yi İbn Ma'în ve Ebû Hâtîm “ثقة”; Ebû Zür'a ise “ثقة مأمون” şeklinde nitelemiştir.¹³² Zehebî “امام ثقة” olarak nitelemiş, ömrünün sonuna doğru hafızasının zayıfladığını ve Kaderîlikle itham edildiğini belirtmiştir.¹³³ İbn Hacer de onu “حافظ ثقة” olarak nitelemiş, ihtilata uğradığını ve Katâde'nin rivayetlerinde en güvenilir isim olduğunu ifade etmiştir.¹³⁴ Cûzcânî'nin, İbn Ebî Arûbe hakkında herhangi bir yorum yapmasa da, başlığın amacına uygun olarak onu hadis ilminde güvenilir kabul ettiği anlaşılmaktadır.

4.4. Hişâm ed-Destüvâî (ö. 153/770)

Cûzcânî Hişâm'ı “كان من أثبات الناس” şeklinde nitelemiştir.¹³⁵ Döneminin en önemli hadis hafızlarından biri olarak tanınan Hişâm

Fakültesi Dergisi 13 (2019), 194-195.

¹¹⁹ İclî, *Ma'rifetü's-Sikât*, 2/215.

¹²⁰ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 23/498-518; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 8/315-319.

¹²¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 5/269.

¹²² Cûzcânî, *Ahvâlür-ricâl*, 1990, 311. Ma'bed'in Basra'da Kaderî görüşü ilk dile getiren kişi olduğu hakkında ihtilaf bulunmaktadır. Geniş bilgi için bk. Mustafa Öz, “Ma'bed el-Cühenî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/281-282.

¹²³ Buhârî, *et-Târihü'l-kebîr*, 7/399.

¹²⁴ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/280.

¹²⁵ İclî, *Ma'rifetü's-Sikât*, 2/286.

¹²⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 4/185; Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, 4/141; Zehebî, *Muğni*, 2/667.

¹²⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 10/225.

¹²⁸ Cûzcânî, *Ahvâlür-ricâl*, 1990, 312.

¹²⁹ Mehmet Ali Sönmez, “İbn Ebû Arûbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/421-422.

¹³⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/360.

¹³¹ İclî, *Ma'rifetü's-Sikât*, 1/403.

¹³² İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/66.

¹³³ Zehebî, *Muğni*, 1/264.

¹³⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/63. Ayrıca bk. İbn Adî, *Kâmil*, 3/393; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 11/5; Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, 2/151; Ali Çelik, “Basralı Muhtelit Râvîler (Hicrî İlk Üç Asır)”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* IV/8 (2016), 169.

¹³⁵ Cûzcânî, *Ahvâlür-ricâl*, 1990, 313.

Katâde b. Diâme, Hammâd b. Ebî Süleyman, Yahyâ b. Ebî Kesîr, Eyyûb es-Santiyânî ve Ma'mer b. Râşid gibi muhaddislerden hadis almış; Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Yezîd b. Hârûn, Abdurrahman b. Mehdî, Abdullah b. Mübârek, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Şu'be b. Haccâc, Nadr b. Şümeyl, Vekî' b. Cerrâh gibi muhaddislere ise hadis aktarmıştır.¹³⁶ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî onu "أمير المؤمنين في الحديث" olarak nitelemiş; İbnü'l-Medîni ise "ثبت" lafzıyla ta'dîl etmiştir.¹³⁷ Zehebî ve İbn Hacer de güvenilir olduğunu belirtmiş, Kaderîlikle itham edildiğini ancak dâî olmadığını ve daha sonra bu görüşünden döndüğünü ifade etmiştir.¹³⁸ Görüleceği üzere önemli isimlere hocalık yapan Hişâm hadis ilminde güvenilir kabul edilmiş, mezhebi dolayısıyla eleştirilse de bunun hadislerine etki etmediği belirtilmiştir. Cûzcânî de bu durumu göz önünde bulundurarak Hişâm'ı "insanların en güvenilirlerinden" lafzıyla ta'dîl etmiştir.

4.5. Sellâm b. Miskîn (ö. 167/783)

Cûzcânî Sellâm hakkında herhangi bir yorum yapmamıştır.¹³⁹ İbn Hibbân onu *Sikât*'ında zikretmiş;¹⁴⁰ Ebû Hâtîm de onu güvenilir râviler arasında saymıştır. İbn Ma'în "ثقة صالح"; Ebû Hâtîm ise "صالح الحديث" lafızlarıyla Sellâm'ı ta'dîl etmiştir.¹⁴¹ Nesâî onu "ليس" olarak nitelerken Ebû Dâvûd et-Tayâlisî ise Kaderî görüşüne sahip olduğunu ifade etmiştir.¹⁴² Ahmed b. Hanbel ve diğer âlimler onun güvenilir ancak Kaderî olduğunu belirtmişlerdir.¹⁴³ Münekkît âlimlerin Sellâm hakkındaki değerlendirmelerine bakıldığında Kaderîlik vurgusunun son derece zayıf olduğu, aksine onun hadis ilminde güvenilir bir konumda kabul edildiği anlaşılmaktadır. Cûzcânî de Sellâm hakkındaki ta'dîl ifadelerini dikkate alarak Kaderî olduğu yönündeki iddiaların hadis ilmindeki konumuna zarar vermediğini, Sellâm'ı ilgili başlıkta zikrederek kabul etmiş olmaktadır.

4.6. Ebû Hilâl er-Râsibî, Muhammed b. Selîm (ö. 167/783)

Cûzcânî onun hakkında herhangi bir değerlendirme yapmamıştır.¹⁴⁴ İbn Hibbân da *Sikât*'ında zikretmekle birlikte hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır.¹⁴⁵ Onun hakkında Yahyâ b. Ma'în "ليس به بأس"; Ebû Zür'a "لين"; Ahmed b. Hanbel ise "مضطرب الحديث" ifadelerini kullanmıştır.¹⁴⁶ Nesâî "ليس بالقوي" lafzıyla onu cerh ederken¹⁴⁷ İbn Hibbân da Ebû Hilâl'in şahsında güvenilir bir râvi olduğunu ancak çok hata yaptığını belirtmiştir.¹⁴⁸ Hakkında çok sayıda cerh ifadesi bulunmasına rağmen Ebû Hilâl'in Kaderî görüşü savunmasıyla ilgili sadece İbn Ma'în'den gelen bir haber vardır.¹⁴⁹ Diğer münekkît âlimler onun mezhebiyle ilgili herhangi bir görüş bildirmemişlerdir. Bu durumdan hareketle onun hakkındaki bu iddianın zayıf olduğunu söylemek mümkündür. Aynı zamanda hakkında kullanılan lafızlardan hareketle Ebû Hilâl'in zayıf râviler arasında değerlendirilmesi daha doğru olacaktır.

4.7. Abdülvâris b. Sa'îd, Ebû Ubeyde et-Tennûrî (ö. 180/796)

Cûzcânî kendisini "كان من أثبت الناس" olarak nitelemiştir.¹⁵⁰ Ahmed b. Hanbel "كان صالحا في الحديث";¹⁵¹ Ebû Hâtîm ve Ebû Zür'a "ثقة" olarak nitelerken,¹⁵² İclî "ثقة" lafzıyla ta'dîl etmekle birlikte Kaderî görüşüne savunduğunu ancak dâî olmadığını belirtmiştir.¹⁵³ İbn Hibbân onun Kaderî ancak hadiste güvenilir olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁴ İbn Ma'în ve Sâcî gibi diğer bazı âlimler de onun

¹³⁶ Geniş bilgi için bk. İbrahim Hatiboğlu, "Hişâm ed-Destüvâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/153.

¹³⁷ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/59.

¹³⁸ Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, 4/300; Zehebî, *Siyeru'l-Âlami'n-nübelâ*, 7/149; Zehebî, *Muğni*, 2/711; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 11/43.

¹³⁹ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 1990, 314.

¹⁴⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/416.

¹⁴¹ İbn Ma'în, *Târîh*, 116; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/258.

¹⁴² Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 12/297.

¹⁴³ Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, 2/181; Zehebî, *Siyeru'l-Âlami'n-nübelâ*, 7/414; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/286.

¹⁴⁴ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 1990, 314.

¹⁴⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/379.

¹⁴⁶ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/273-274.

¹⁴⁷ Nesâî, *Du'afâ*, 231.

¹⁴⁸ İbn Hibbân, *Mecrâhîn*, 2/283.

¹⁴⁹ Geniş bilgi için bk. Buhârî, *et-Târîhü'l-kebir*, 1/105; Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, 3/574; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 9/173.

¹⁵⁰ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 1990, 315.

¹⁵¹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 18/482.

¹⁵² İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/75.

¹⁵³ İclî, *Ma'rifetü's-Sikât*, 2/107.

¹⁵⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/140.

Kaderî olduğunu beyan etmişlerdir.¹⁵⁵ Ancak Buhârî, Abdülvâris'in oğlu Abdussamed'in, babasına iftira atıldığını, ondan hiçbir zaman Kaderîliğe yönelik bir ifade duymadığını belirttiğini aktarmıştır.¹⁵⁶ Zehebî de "إليه المنتهى في الثبوت" lafzıyla onu ta'dîl etmiş ve Kaderî olmakla itham edildiğini ifade etmiştir.¹⁵⁷ İbn Hacer de benzer görüşleri aktarmakla beraber ondan Kaderîliğe yönelik bir görüşün gelmediğini belirtmiştir.¹⁵⁸ Münekkit âlimlerin görüşlerinden anlaşıldığı üzere Abdülvâris hadis ilminde güvenilir addedilmiş, itikadî görüşlerinin hadisçi kimliğinin önüne geçmediği kabul edilmiştir. Cûzcânî de söz konusu durumu göz önünde bulundurarak onu "insanların en güvenilirlerindendir" lafzıyla ta'dîl etmiştir.

4.8. Atâ b. Ebî Meymûne (ö. 131/748)

Cûzcânî Atâ'nın Kaderiyye'nin kurucularından olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁹ Buhârî Kaderî görüşü savunduğunu belirtmekle yetinmiş;¹⁶⁰ İbn Hibbân ise hakkında herhangi bir değerlendirme yapmaksızın *Sikât*'ında zikretmiştir.¹⁶¹ İbn Ma'în, İclî, Ebû Zür'a ve Nesâî ise kendisini "ثقة" olarak nitelemiş; Ebû Hâtim ise Kaderî olması nedeniyle hadisiyle ihticâc edilemeyeceğini belirtmiştir.¹⁶² Zehebî ise Cûzcânî'nin Kaderîliğin liderlerinden olduğu görüşünü kabul etmemiş ve Kaderî görüşlerinin az olduğunu belirtmiştir.¹⁶³ İbn Hacer de diğer âlimlerin görüşleriyle birlikte Zehebî'nin Cûzcânî'ye itirazını da aktarmaktadır.¹⁶⁴ Görüldüğü üzere Atâ hakkında sadece Ebû Hâtim olumsuz görüş bildirirken diğer âlimler güvenilir olduğu hususunda ittifak etmiş, Kaderî görüşe sahip olmasını hadislerinin kabulünde bir engel olarak görmemişlerdir. Cûzcânî'nin "Kaderîlerin liderlerinden" iddiası ise Zehebî tarafından kabul edilmemiştir. Diğer âlimlerin bu konudaki görüşleri de Zehebî'yi destekleyecek niteliktedir. Dolayısıyla Cûzcânî'nin Atâ'nın değerlendirmesinde aşırıya gittiğini söylemek mümkündür.

4.9. Amr b. Ubeyd (ö. 144/761)

Cûzcânî Amr'ın Kaderîlikte ileri gittiğini ve hadislerinin yazılmaması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁶⁵ Mutezilenin kurucularından kabul edilen Amr, Hasan Basrî'nin önde gelen öğrencilerindendir ve ilk anda olmasa da sonradan Vâsıl b. Atâ'ya katılmıştır. Öğrencileri arasında Süfyân b. Uyeyne, Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân ve Ali b. Âsım gibi isimler vardır.¹⁶⁶ Buhârî Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân'ın onu terk ettiğini belirtse¹⁶⁷ de Yahyâ'nın ondan rivayetlerinin bulunması bu bilgiyi nakzetmektedir. Ebû Dâvûd et-Tâyâlisî Amr'ın hadis uydurduğunu (يكذب في الحديث); Ebû Hâtim ve diğer bazı âlimler Hasan Basrî'den yalan haberler aktardığını; İbnü'l-Mübârek ise âlimler tarafından terk edilmesinin sebebinin Kaderî görüşleri savunması olduğunu belirtmiş; Fellâs ise onu "كان متروك الحديث صاحب بدعة" lafızlarıyla cerh etmiştir.¹⁶⁸ Nesâî de kendisini "متروك الحديث" lafzıyla cerh etmiştir.¹⁶⁹ Mizzî, İbn Adî ve Zehebî önceki âlimlerin görüşlerini aktarıp onlara katılırken İbn Hacer de mezhep propagandası yaptığını belirtmiştir.¹⁷⁰ Amr'ın Mu'tezile'nin kurucularından kabul edilmesi, kaderi reddetmesi ve yaptığı derslerle aktif bir rol üstlenmesi onun münekkit âlimler tarafından sert bir şekilde eleştirilmesine; hatta yalancılıkla itham edilmesine sebep olmuştur. Cûzcânî de bu görüşleri göz ardı etmeyerek onu cerh etmiş ve rivayetlerinin yazılmaması gerektiğini belirtmiştir. Ancak Cûzcânî'nin Amr'ı bu başlıkta zikretmesi muhteva açısından uygun olmamıştır. Zira Cûzcânî bu başlıkta Kaderîlikle itham edildiği halde güvenilir olan râvileri zikredeceğini ifade etmiştir. Ne var ki kaynaklarda Amr hakkında ta'dîl ifadesine rastlanmamakta, Cûzcânî de onu cerh etmektedir. Yukarıda belirtildiği üzere aslında Cûzcânî Amr'ı Basralı zayıf râviler arasında da zikretmiştir. Ancak burada tekrar ele almasının Kaderiyye'de ön planda olmasıyla alakalı olduğu söylenebilir.

¹⁵⁵ İbn Ma'în, *Târîh*, 2/377.

¹⁵⁶ Buhârî, *et-Târîhü'l-kebir*, 6/118.

¹⁵⁷ Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, 2/677.

¹⁵⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibü't-Tehzib*, 6/391.

¹⁵⁹ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 1990, 315.

¹⁶⁰ Buhârî, *et-Târîhü'l-kebir*, 6/469.

¹⁶¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/203.

¹⁶² İbn Ma'în, *Târîh*, 2/405; İclî, *Ma'rifetü's-Sikât*, 2/136; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/337.

¹⁶³ Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, 3/76; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 6/47.

¹⁶⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibü't-Tehzib*, 7/192.

¹⁶⁵ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 1990, 316.

¹⁶⁶ Avni İlhan, "Amr b. Ubeyd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/93-94.

¹⁶⁷ Buhârî, *et-Târîhü'l-kebir*, 6/352.

¹⁶⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/246-247.

¹⁶⁹ Nesâî, *Du'afâ*, 219.

¹⁷⁰ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 22/123; İbn Adî, *Kâmil*, 5/96; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 10/78; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibü't-Tehzib*, 8/62.

4.10. Hâlid b. Rabâh (ö. ?)

Cûzcânî Hâlid'in Kaderî görüşü savunduğunu belirtmiştir.¹⁷¹ Hâlid, Hasan Basrî ve İkrime gibi isimlerden hadis aktarmıştır. Yahya b. Sa'îd el-Kattân onu "ثبت" olarak nitelemekle birlikte Hâlid'in Kaderî görüşüne meylettğini ifade etmiştir.¹⁷² İbn Hibbân da onu hem *Sikât*'ta hem de *Mecrûhîn*'de zikrederek Kaderî olduğunu, çok hata yaptığını, meşhur âlimlerden münker rivayetler aktardığını ve hadisiyle ihticâc edilemeyeceğini belirtmiştir.¹⁷³ Yahyâ b. Ma'in onu "ثقة"; Ebû Hâtîm "صالح الحديث ليس به بأس";¹⁷⁴ İbn Adî "لا بأس به"¹⁷⁵ olarak nitelemiştir.¹⁷⁶ Zehebî ve İbn Hacer ise onun Kaderî olduğunu belirtmiş ve âlimlerin onun hakkındaki görüşlerini aktarmakla yetinmişlerdir.¹⁷⁶ Hakkındaki ifadelerden anlaşılacağı üzere Hâlid Kaderî olduğu kabul edilmekle birlikte münekkit âlimlerce hadis ilminde güvenilir kabul edilmiştir. Dolayısıyla Cûzcânî'nin onun hakkındaki yorumu diğer âlimlerin görüşleriyle uyumaktadır.

Buraya kadar ele alınan râvi değerlendirmelerinden anlaşıldığı üzere Cûzcânî'nin cerh ettiği ve Kaderî olarak nitelediği râvilerin diğer münekkit âlimler tarafından da benzer şekillerde eleştirildiği ve Cûzcânî'nin verdiği hükümlerde çoğu zaman teferrüd etmediği anlaşılmaktadır.¹⁷⁷

Sonuç

Râvi değerlendirmeleri hadis ilmi için son derece önemlidir. Zira senet ve metinden oluşan hadisin sıhhatinin tespiti öncelikle senedin sağlamlığı ve râvilerin güvenilirliğine bağlıdır. Cerh-ta'dîl ilmi ve âlimlerinin önemi de burada ön plana çıkmaktadır. Ancak hiçbir insanın çevresinde olup bitenlerden müstağni kalamayacağı gibi cerh-ta'dîl âlimleri de yaşadıkları dönemdeki dinî, siyâsî ve ictimâî hâdiselerden belli oranlarda etkilenmişlerdir. Söz konusu etki ilk dönemlerden itibaren âlimlerin dikkatini çekmiş ve cerh-ta'dîl değerlendirmelerinin kabulü noktasında farklı kriterler öne sürülmüş, sonraki dönemlerde ise bu etkinin boyutları farklı çalışmalara konu olmuştur.

Hicrî üçüncü asrın cerh-ta'dîl âlimlerinden olan Ebû İshâk el-Cûzcânî hakkında da mezhep taassubu nedeniyle râvi değerlendirmelerinde aşırıya gittiği iddiası bulunmaktadır. Bu iddia öncelikle ve yoğunlukla Kûfe ehline yönelik olsa da Basralı Kaderî râviler de Cûzcânî tarafından en çok eleştirilen grup olmuştur. Cûzcânî Basralı Kaderî râvileri "Basralılar" ve "Güvenilir Kaderî Râviler" başlıkları altında değerlendirmiştir. Çalışma neticesinde anlaşılmaktadır ki Cûzcânî, Kûfe ehli için takındığı mezhebî tavrı Basra ehli için takınmamıştır. Zira diğer münekkit âlimlerle Cûzcânî'nin değerlendirmeleri karşılaştırıldığında onun Basra ehline yönelik değerlendirmelerinde objektif davrandığı anlaşılmaktadır.

Cûzcânî'nin Kaderî olarak nitelediği yirmi bir râvi içerisinde sadece Ebû Ubeyde en-Nâcî ve Abdülvâhid b. Zeyd hakkında bir tek Cûzcânî'den Kaderîlik ithamı gelmiş, diğer âlimler tarafından Kaderî oldukları yönünde herhangi bir bilgi aktarılmamıştır. Cûzcânî'nin bu bilgileri kimden aldığı ise tespit edilememiştir. Bununla birlikte Cûzcânî'nin zayıf ve Kaderî olarak nitelediği Abbâd b. Mansûr ve Avf b. Ebî Cemîle'nin ise diğer münekkit âlimler tarafından hadis ilminde güvenilir kabul edildikleri tespit edilmektedir. Dolayısıyla Cûzcânî'nin mezkûr iki râviyi "Güvenilir Kaderî Râviler" başlığı altında ele alması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu durumun tam tersine bir değerlendirme ise Ebû Hilâl er-Râsibî isminde karşımıza çıkmaktadır. Ebû Hilâl er-Râsibî'yi Cûzcânî güvenilir râviler arasında zikretmişken diğer âlimler ise onun zayıf olduğu bilgisini aktarmışlardır.

Cûzcânî'nin müteşeddîd yaklaştığı diğer bir isim ise Atâ b. Ebî Meymûne'dir. Cûzcânî onu "Kaderîlerin lideri" olarak nitelese de diğer münekkit âlimler onun Kaderî görüşlerinin az olduğunu söyleyerek daha hafif şekilde eleştirmişlerdir. Bu noktada Cûzcânî'nin verdiği kararın ağır olduğunu söylemek doğru olacaktır. Bunun mukabilinde ise Cûzcânî'nin Amr b. Ubeyd hakkındaki değerlendirmeleri karşımıza çıkmaktadır. O Amr'ı hem zayıf hem de güvenilir râviler başlığında ele almıştır. Halbuki diğer münekkit âlimlerin Amr hakkındaki görüşleri ta'dilden ziyade cerh hükümlerini içermektedir. Dolayısıyla Cûzcânî'nin Amr'ı güvenilir râviler arasında zikretmesi onu hadis ilminde güvenilir kabul ettiği anlamına gelmektedir. Bununla birlikte Cûzcânî'nin Amr'ın Kaderîlikte ileri gittiği ve hadislerinin yazılmaması gerektiğini ifade etmesi ise Amr hakkında kafasının

¹⁷¹ Cûzcânî, *Ahvâlür-ricâl*, 1990, 316.

¹⁷² Buhârî, *et-Târihü'l-kebir*, 3/148.

¹⁷³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/259; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/281.

¹⁷⁴ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/330.

¹⁷⁵ İbn Adî, *Kâmil*, 3/20.

¹⁷⁶ Zehebî, *Muğnî*, 1/202; Zehebî, *Mîzânü'l-İtidâl*, 1/630; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, 2/375.

¹⁷⁷ Kûfeli râviler hakkında benzer yorumlar için bk. Aydın, "Ebû İshâk el-Cûzcânî'nin Kûfe Ehline Yönelik Cerhlerinin Mezhep Taassubu Bağlamında Değerlendirilmesi", 76.

karışık olduğunu göstermektedir.

Netice itibariyle Cûzcânî'nin Basralı Kaderî râvilere yönelik değerlendirmelerinin mezhep taassubu bağlamında ele alınamayacağını, Cûzcânî'nin değerlendirmeleri ile diğer münekkit âlimlerin değerlendirmelerinin büyük oranda uyduğunu söylemek gerekmektedir. Bu durum aynı zamanda birçok âlim için öne sürülen mezhep taassubu iddiasının benzer müstakil çalışmalarla tespit edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Kaynakça | References

- Akdoğan, Muhammed. *Fellâs ve Ricâl İlimindeki Yeri*. İstanbul: İlahiyat Yayınları, 2022.
- Aşıkkutlu, Emin. *Hadiste Ricâl Tenkidi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1997.
- Aydın, Nevzat. "Ebû İshâk el-Cûzcânî'nin 'Ahvâlû'r-Ricâl' Adlı Eserindeki Tenkit Metodu, Cerh-Ta'dil Lafızları ve Delâletleri". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2022), 147-181.
- Aydın, Nevzat. "Ebû İshâk el-Cûzcânî'nin Kûfe Ehline Yönelik Cerhlerinin Mezhep Taassubu Bağlamında Değerlendirilmesi". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* IX/2 (2022), 68-84.
- Aydınlı, Osman. "Kaderî Anlayışın İlk Tezahürleri". *İslâmî Araştırmalar (Dergi)* XVI/2 (2003), 249-262.
- Bağdâdî, Abdülkâhîr b. Tâhîr. *el-Fark beyne'l-firak*. Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, 1977.
- Bestevî, Abdülalîm Abdülazîm. *el-İmâm el-Cûzcânî ve menhecühû fi'l-cerh ve't-ta'dil me'a tahkiki kitâbeyhi "eş-Şecera fi Ahvâlî'r-ricâl" ve "Emârâtü'n-Nübüvve"*. Pakistan: Hadis Akademi, 1990.
- Birişik, Abdülhamit. "Katâde b. Diâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/22-23. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *et-Târîhü'l-kebir*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986.
- Cûzcânî, Ebû İshâk İbrâhim b. Ya'kûb. *Ahvâlû'r-ricâl*. thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- Cûzcânî, Ebû İshâk İbrâhim b. Ya'kûb. *Ahvâlû'r-ricâl*. thk. Abdülalim Abdülazim el-Bestevî. Pakistan: Hadis Akademi, 1990.
- Çakan, İsmail Lütfi. "Cûzcânî, Ebû İshâk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 97-98. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Çelik, Ali. "Basralı Muhtelit Râviler (Hicrî İlk Üç Asır)". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* IV/8 (2016), 157-181.
- Çelik, Ali. "Tedlis Yapmakla İtham Edilen Basralı Râviler". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2019), 185-210.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer. *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*. thk. Muvaffak b. Abdillâh b. Abdilkâdir. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1984.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh. *ed-Du'afâ*. thk. Faruk Hammâde. Dârü's-Sekâfe, 1984.
- Erul, Bünyamin. "Ta'n". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/558-560. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Güneş, Yusuf. *Hadis Usulü Açısından Bid'at Ehli Raviler ve Rivayetlerin Değeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 1999.
- Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *Ma'rifetü ulûmî'l-hadîs*. thk. Seyyid Mu'azzam Hüseyin. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1977.
- Hatîb Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali. *el-Kifâye fi 'ilmi'r-rivâye*. thk. Ebû Abdillâh es-Sûrkî, İbrâhim Hamdî el-Medenî. Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1357.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Hişâm ed-Destüvât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/153. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- İbn Adî, Abdullah b. Adî. *el-Kâmil fi du'afâ'r-ricâl*. thk. Yahya Muhtar Ğazâvî. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1988.
- İbn Ebî Hâtîm, Abdurrahman b. Ebî Hâtîm. *el-Cerh ve't-ta'dil*. thk. Abdurrahmân b. Yahya el-Muallimî. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1952.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali. *Hedyû's-sârî: Mukaddimetu Fethi'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Dımeşk: Dârü'l-feyhâ, 2000.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali. *Lisânü'l-Mizân*. Beyrut: Dâiratü'l-Ma'rifi'n-Nizâmiye, Müessesetü'l-Alemî, 1986.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali. *Takrîbü't-Tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme. Halep: Dârü'r-Reşîd, 1991.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali. *Ta'cîlü'l-menfa'a bi-zevâ'idü ricâlî'l-e'immeti'l-erba'a*. thk. İkrâmullah İmdâdulhak. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Beşâir, 1996.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali. *Tehzîbü't-Tehzîb*. thk. İbrahim ez-Zeybek, Adil Mürşid. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed. *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ' ve'l-metrûkîn*. thk. Mahmûd İbrâhim Zâyed. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1992.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân. *es-Sikât*. thk. Seyyid Şerefüddîn Ahmed. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1975.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim. *Me'ârif*. thk. Servet Ukkâşe. Kahire: Dârü'l-Me'ârif, ts.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim. *Te'vîlü muhtelifi'l-hadîs*. thk. Muhammed Muhyiddîn el-Esfar. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1999.
- İbn Ma'in, Ebû Zekeriyâ Yahyâ. *Târîhu İbn Ma'in*. thk. Ahmed Muhammed Nûrseyf. 4 Cilt. Mekke: İhyâü't-Türâsi'l-İslâmî, 1979.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. thk. Ahmed Fâris eş-Şidyâk. 15 Cilt. Beyrut: Dârü Sâdir, ts.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2001.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân. *Ulûmü'l-hadîs*. thk. Nûreddîn İtr. Dımeşk: Dârü'l-Fikr, 1986.
- İclî, Ahmed b. Abdillâh. *Ma'rifetü's-sikât min ricâlî ehli'l-ilm ve'l-hadîs ve mine'd-du'afâ ve zikri mezâhibihim ve ahbârihim*. thk. Abdülalim

Abdülazim el-Bustî. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1985.

İlhan, Avni. "Amr b. Ubeyd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/93-94. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Kevserî, Muhammed Zâhid. *Te'nîbü'l-Hatîb alâ mâ sâkahû fi Tercemeti Ebî Hanîfe mine'l-ekâzîb*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1981.

Kızılkaya, Sabri. *Cerh ve Ta'dilde Mezhep Taassubu*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 1998.

Koçyiğit, Talat. *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*. Ankara: TDV Yayınları, 1989.

Maden, Ömer Faruk. *Hicrî II. Asır Ehl-i Hadîs Halkaları (Basra Örneği)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2018.

Mizzî, Yusuf b. Abdurrahman. *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'îr-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980.

Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdillâh Alâüddîn. *İkmâlü Tehzîbi'l-kemâl fi esmâ'îr-ricâl*. thk. Âdil b. Muhammed, Üsâme b. İbrahim. 12 Cilt. Kahire: el-Fârûku'l-Hadîsiyye, 1. Basım, 2001.

Mohammad İsmail, Mohammad Yusuf. *Ebû İshâk el-Cûzcânî ve Ahvâlü'r-Ricâl Adlı Eseri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2012.

Müslim, Müslim b. Haccâc. *el-Müsnedü's-sahîh*. Kâhire: Mektebetü'r-Rihâb, 2008.

Nesâî, Ahmed b. Şuayb. *Kitâbü'd-Du'afâ ve'l-Metrâkin*. thk. Bûrân ed-Danâvî, Kemal Yusuf el-Hût. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1985.

Oktan, Yusuf. "Erken Dönem Hadis Münekkitlerinden Ebû İshâk Cûzecânî'nin Nâsibîlikle İtham Edilmesinin Tenkidi". *Trabzon İlahiyat Dergisi (Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi)* VIII/1 (2021), 139-169.

Öz, Mustafa. "Ma'bed el-Cühenî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/281-282. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Özdemir, Zehra. *Hadis Usulünde Ehl-i Bid'at Problemi ve Uygulamadaki Yansımaları*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2007.

Öztürk, Mustafa. "Kaderî Olmakla İtham Edilen Hadis Râvîleri". *Hitit Üniversitesi (Gazi Üniversitesi) Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* XII/23 (Ocak 2013), 77-112.

Sönmez, Mehmet Ali. "İbn Ebû Arûbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/421-422. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. thk. Nazar Muhammed el-Fâryâbî. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Kevser, 1994.

Şahyar, Ataullah. "Bid'at Ehlinden Hadis Rivayeti Kapsamında Mihne Sürecinin Cerh ve Ta'dile Etkisi". *Hitit Üniversitesi (Gazi Üniversitesi) Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* XII/24 (Ocak 2013), 29-57.

Şakar, Mehmet. "Bidat Ehli Ravinin Rivayetinin Kabulündeki İçtihat Farklılığının Hadis Tenkidine Yansımaları: Abdürraûf el-Münâvî ve Ebû'l-Feyz Ahmed el-Gumârî Örneği". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXX/2 (2021), 331-359.

Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerîm. *el-Milel ve'n-nihal*. thk. Muhammed Seyyid Kîlânî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1967.

Tartı, Nevzat. *Muhtasar Hadis İlimleri ve Usulü*. Ankara: Otto, 2016.

Turhan, Halil İbrahim - Taş, Mustafa. "Buhârî'nin Ehl-i Bid'at Râvîleri ile İlgili Metodu". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2016), 69-116.

Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr. *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*. thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1984.

Üzüm, İlyas. "Kaderiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/64-65. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Yaran, Rahmi. "Bid'at". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/129-131. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Ehl-i Bid'at". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/501-505. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Zebîdî, Şehabeddin Ahmed b. Ahmed b. Abdüllatif. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı: Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*. çev. Ahmed Naîm, Kâmil Miras. 8 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1. Basım, 2019.

Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Tezkiretü'l-huffâz*. thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Mu'allimî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.

Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Zikru men yu'temedü kavliühâ fi'l-cerh ve't-ta'dil*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Beyrut: Dâru'l-Beşâir, 1990.

Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *el-Muğnî fi'd-du'afâ*. thk. Nurettin Itr. 2 Cilt. Katar: İdâretü İhyâi't-Türâs, 2009.

Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Mizânü'l-İ'tidâl fi nakdîr-ricâl*. thk. Ali Muhammed Bicâvî. I-IV Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1. Basım, 1963.

Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnâvut, Hüseyin el-Esed. I-XXV Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1985.

